

İDEOLOJİ İLE JEOPOLİTİK GERÇEKLER ARASINDA İRAN'IN FİLİSTİN POLİTİKALARI

Riad Domazeti

İNSAMER
İHH İNSANİ VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR MERKEZİ
IHH HUMANITARIAN AND SOCIAL RESEARCH CENTER
مركز البحوث الإنسانية و الاجتماعية

Referans için: Domazeti, Riad, "İdeoloji ile Jeopolitik Gerçekler Arasında İran'ın Filistin Politikaları", Araştırma 80, İNSAMER, Eylül 2018.

Araştırma 80

Giriş

Ortadoğu ile ilgili yapılan tüm değerlendirme ve analizlerde İran her zaman en önemli köşe taşlardan birini oluşturur. Zira İran her ne kadar tarihî süreç içerisinde farklı sıkıntılardan geçen bir ülke olsa da sahip olduğu jeopolitik, jeoekonomik ve jeokültürel özellikleri, onu tüm coğrafyada etkili kılmaktadır. Bu durumu ona kendi hinterlandında, özellikle 1979 yılındaki devrimle birlikte, yeni bir jeostratejik hamle imkânı sağlamıştır. Mazlum halkların hamisi iddiasıyla öne çıkan İran'ın devrimci etkisi, bilhassa Ortadoğu'da kısa sürede nüfuzunun artmasını sağlamış ve başta Lübnan olmak üzere Suriye, Irak, Suudi Arabistan ve Yemen gibi ülkelerdeki Şii nüfus aracılığı ile de

ciddi bir siyasal mevzi kazanmasında belirleyici olmuştur. Filistin de İran nüfuzunun hissedildiği topraklardan biridir ancak buradaki İran etkisi yukarıda sayılan ülkelerden farklı şekil ve oranlarda ortaya çıkmıştır.

Filistin meselesi diğer İslam ülkelerinde olduğu gibi İran'da da özellikle 1979 yılından sonra adeta bir iç mesele olarak değerlendirilmiş ve bu konu kimi zaman ideolojik bir anlam ve bir uyanışın sembolü haline getirilmiştir. Cade isimlerinden askerî birliklere kadar Kudüs ve Filistin temalı kavramlar sembolleştirilerek İran'ın İslami ideolojisini besleyen bir meta haline dönüştürülmüştür.

İNSAMER
İHH İNSANİ VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR MERKEZİ
IHH HUMANITARIAN AND SOCIAL RESEARCH CENTER
مركز البحوث الإنسانية و الاجتماعية

İran'ın dış politikasında tarihî hafızası yanı sıra coğrafi konumu ve ülke kaynakları gibi kalıcı ve değişmeyen unsurları da önemli belirleyenlerdendir. Zira ülkelerin politikaları üzerinde sadece siyasi çıkarlar değil, tarihî hafıza ve jeokültürel özellikler de etkili olmaktadır. Bu sebeple İran'ın Filistin'e yaklaşımını belirleyen faktörlere sadece ideolojik unsurlar gözüyle bakmak eksik olur.

İran'ın Filistin politikalarını devrimden önce ve devrimden sonra olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Devrimden önceki dönemde ideolojik olmayan ve İran Şahi'nin çıkarları etrafında şekillenen pragmatik bir siyaset izlenirken, devrimden sonra rejimin niteliği ve uğradığı değişimle birlikte, ülke politikaları da ciddi bir değişim göstermiştir. 1979 yılından sonra İran, Filistin davasını rejimin en önemli meselelerinden biri haline getirmiştir. Ancak Filistin'deki gruplarla siyasi anlamda yakından ilgilenmesine rağmen İran'ın ideolojik ve kültürel olarak Filistin'le etkileşiminin sınırlı olduğunu da söylemek gerekir. Bu bakımdan devrimden sonraki dönemde İran'ın Filistin politikaları görünürde büyük farklar barındırır da devrimcilerin tüm sert retoriğine rağmen realizm ve pragmatizm belli ölçüde muhafaza edilmiştir.

Hem İran'ın Filistin politikaları hem de Filistinli grupların İran'a ilgi ve alakaları, daha çok karşılıklı çıkar ve rasyonel sebepler etrafında şekillenmiştir. Mesela Filistin davasını benimseyen silahlı direniş grupları İran'dan maddi ve lojistik destek almaya çalışırken İran da Filistin üzerinden İslam dünyasındaki konumunu güçlendirmeye çalışmıştır. Hatta İran, Filistin'de denklem dışı kalacağı endişesiyle Madrid ve Oslo süreçlerine de karşı çıkmıştır.

İran'ın dış politikası Şiilik, devrim ihracı, milliyetçilik ve İsrail ile olan özel rekabet ilişkileri üzerine tesis edildiği için Filistin meselesine yaklaşımını

tek bir pozisyona oturtmak zordur. Bunun yerine pragmatik, stratejik veya ideolojik unsurları ayrı ayrı belirlemek, bu çalışmanın önemli hedefleri arasında olacaktır.

İran'ın Filistin'le ilgili literatürüne bakıldığında -bu konuda Batı'da çıkan eserler de kısıtlıdır-tarihî perspektiften biraz uzak bir okuma türü ortaya çıkmaktadır. Her ne kadar 1979 yılında İran'da cereyan eden olaylar büyük bir değişimi getirmiş olsa da İran'ın dış politikadaki tarihî hafızasını bir yana bırakmak yine de doğru değildir. Zira ülkelerin dış politikadaki davranış ve pozisyonlarını büyük ölçüde söz konusu tarih bilinci şekillendirmektedir. İran'ın Filistin'e olan yaklaşımını doğru bir şekilde tanımlamak için ayrıca İran-İsrail ilişkilerinin literatürüne de bakmak gerekmektedir. Ancak bu konudaki literatürün bazı tezatlıklar taşıdığı ve İran-İsrail çatışmasını bir sentez olarak sunan yazarlara karşın İsrail ile İran'ın gizli bir ittifak içinde olduğunu öne süren Arap yazarlar bulunduğu da görülecektir.

İran'ın Filistin Politikasını Etkileyen Faktörler

Genel olarak İran'ın Ortadoğu politikalarının dinî ideoloji, güvenlik, ekonomik çıkarlar, İslam dünyası nezdinde prestij ve jeopolitik amaçlar gibi motivasyonlar üzerinden inşa edildiği görülmektedir. İran, kadim bir imparatorluk tarihine ve ihtişamlı bir geçmişe sahip olması nedeniyle bölgesel bir güç olma arzusunu hiçbir zaman saklamamıştır. Bununla birlikte İran, İslam devriminden sonra bölgeye seslenirken kimi zaman İsrail karşıtı ve Filistin yanlısı tutumunu ciddi manada ön plana çıkarmış kimi zaman da Arap ve diğer İslam ülkelerini zulüm altında yaşayan Müslümanları koruma konusunda kayıtsız ve duyarsız kalmakla suçlamıştır.

İran, resmî dış politika söylemlerinde İsrail’i Ortadoğu’daki sorunların ana kaynağı olarak görmekte ve dünya haritasından silinmesi gerektiğini savunmaktadır. Ancak bütün bu söylemler bir yana, dikkatle bakıldığında gerek Şah döneminde gerekse devrimden sonra, İran-İsrail ilişkileri her zaman iki ülkenin de çıkarına göre şekillenmiştir. Hatta bazı uzmanlara göre İran’ın “ideolojik devlet” kimliğini İsrail’in yok edilmesi gerektiği tezi üzerine kurması da bu çıkar algısının bir sonucudur. Zira çevresi tamamen düşman Arap rejimleriyle çevrili olan İran’ın kendini bölgesel meşru bir güç olarak ortaya koymasının yollarından biri, Filistin hassasiyeti ve İsrail karşıtlığı konusunda Arap toplumlarının sempatisini kazanmaktır. Dolayısıyla İsrail, İran İslam Cumhuriyeti’nin “öteki”sini oluşturmaktadır. Hasılı İran’ın bekası İsrail’le mücadelesini gerektirmektedir, çünkü İsrail’in temel amacı İslam’ı yok etmektir. İran da İslam’ın tek ve gerçek savunucusu olarak kendini gördüğü için, İsrail’i en büyük düşmanlarından biri saymaktadır.¹

İran için İslam davası meselesi kadar jeopolitik gerçekler, ekonomik çıkarlar ve bölgesel düzendeki konjonktür de önemlidir. İran’ın Filistin politikalarıyla ilgili jeopolitik çıkarlarının başında, sıkışıp kaldığı Basra Körfezi’nden kurtulup Filistin aracılığı ile Doğu Akdeniz’e uzanan bir manevra alanı kazanma stratejisi gelmektedir. Batı dünyası tarafından gerek nükleer silah tartışmaları gerekse “Şer Ekseni” olarak adlandırdığı ittifaklarca kuşatılan İran, olası saldırılara karşı uzak coğrafyada ve İsrail’i tehdit edecek şekilde Filistin’de, kendine sadık bir yönetim ve grubun varlığını önemsemektedir.

Filistin meselesi İslam devriminden sonra İran’da İslami yönetimin ideolojik, teorik ve pratik söylem

altyapısını oluşturacak kadar önemli bir noktaya gelmiştir. Bu söylem, bir yanda yeni rejimin İslam dünyasında meşrulaştırılmasına yardımcı olurken bir yanda da stratejik denge sağlanmasına yaramıştır. Bu yönüyle İran’ın Filistin’e yönelik politikalarını diğer politikalarından bağımsız ele almak yerine, söz konusu uluslararası ve bölgesel etkiler ışığında değerlendirmek gerekmektedir.

İran’ın Filistin’e yaklaşımını belirleyen önemli etkenlerden biri de İran cumhurbaşkanının kişiliği ve kültürel altyapısıdır. İsrail’e karşı Humeyni ile başlayan sert eleştiriler, halefleri Rafsancani ve Hatemi dönemlerinde tonunu biraz yumuşatmış olsa da Ahmedinejad İsrail karşıtlığını açıktan tehdit boyutuna yeniden çıkarmıştır. Son Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani ise, Hatemi dönemi arayışlarına benzer yumuşak bir tona daha yakın görünmektedir. Kısacası, gelen her lider gerek uluslararası dengeleri gözeterek gerekse İran’ın içinde bulunduğu siyasi koşullara bağlı olarak bir Filistin-İsrail siyaseti belirlemektedir.

Tarihî Süreç

Şah Dönemi Filistin Politikaları

15 Mayıs 1947’de Birleşmiş Milletler (BM) kararıyla oluşturulan Filistin Özel Komitesi’ne (UNSCOP) 11 devletten biri olarak İran da üye seçildi. Komitenin görevi, o sıralarda Filistin konusunda karar aşamasında olan BM’nin ne yapması gerektiğine dair yol gösterici tavsiyelerde bulunmaktı. Birkaç ay süren zahmetli oturlardan sonra çoğunluk ve azınlık olarak iki plan sunuldu. Çoğunluk planına göre Filistin’in bölünmesi ve Kudüs’ün uluslararası yönetim altına alınması için bağımsız Arap ve Yahudi devletleri kurulması yönünde bir tercih yapıldı. İran, Hindistan ve Yugoslavya bu önergeye karşıydı ve

bu bölünmenin bölgedeki şiddeti azaltmak yerine daha da arttıracığını savunuyorlardı.²

M. Rıza Pehlevi rejimi Filistin’de hem Yahudi hem de Arap kurucu devletlerin yer aldığı tek bir federal devlet oluşturulması yoluyla barışın sağlanabileceğini iddia ediyordu. Ancak Tahran’ın karşı çıktığı bölünme planı, BM Genel Kurulu tarafından 29 Kasım 1947’de 181 numaralı kararla kabul edildiğinde, Şah yönetimi 1948 yılında ilan edilen İsrail devletini ilk tanıyan Müslüman ülkelerden biri olacaktı.³ Bu süreçte Şah, İsrail’i resmen tanımanın halkın tepkisine sebep olmasından ve Arap toplumlarının kızgınlığının bir kısmının İran’a yönelmesi ihtimalinden de çekiniyordu. Bu nedenle takip eden 30 yıl boyunca İran’ın bu meselede kendince “dengeli” bir siyaset izlemesine karar vermişti.⁴

İran, topraklarında yaşadığı Rus ve İngiliz işgallerinden dolayı 1940’lı yıllarda, o tarihlerde bölgede henüz işgal tecrübesi olmayan ABD gibi ülkelerle ittifak kurmaya yöneldi. Böylece bir yandan toprak bütünlüğünü korumayı bir yandan da ülkedeki etnik ayrılıkları giderip ABD sponsorluğunda ulus inşasını ve toprak hâkimiyetini sağlama almayı hedefliyordu. Yine bu dönemde Şah, Almanya ile de ilişkilerini geliştirerek denge arayışlarını sürdürüyordu.⁵

İsrail’in 1948 yılında resmî olarak kurulması ve Arap olmayan yeni bir devletin bölgede var olması, aslında İran açısından kabul edilebilir, hatta hoş karşılanan bir durum olarak değerlendirilmişti. Zira İran, bölgesindeki Arap komşularıyla başta sınırlar olmak üzere birçok sorun yaşıyordu. Ancak her ne kadar Arap çoğunluğa karşı bölgede Arap olmayan yeni bir müttefiki olumlu görse de İran, İsrail’i hukuki anlamda tanıma yoluna gitmeyerek süreci izlemekle yetinmiş; hatta ilerleyen tarih-

lerde yaşanan Arap-İsrail savaşlarında da tarafsız kalarak bölgede oluşacak yeni duruma karşı bekle gör siyasetini tercih etmiştir. Şah’ı böylesine çekimser bir politika izlemeye iten bir diğer unsur da İsrail’in o tarihlerde Sovyetler Birliği’ne bağlı bir ülke olup olmayacağından emin olmamasıydı. Bu sebeple Şah, kuruluşunun ilk dönemlerinde İsrail’e mesafeli ve şüphe ile yaklaşmış, ancak İsrail’in Batı kampında yer alacağından emin olduktan sonra ilişkileri gayriresmî olarak yavaş yavaş geliştirmeye başlamıştı.⁶

İran, Mart 1950’de Türkiye’den sonra İsrail’i tanıyan ikinci Müslüman devlet oldu. Ancak Türkiye’den farklı olarak Şah yönetimi 1979 yılına kadar bölgede İsrail’in en önemli müttefiki durumuna geldi. Bu ilişkilerin ekonomik boyutunda petrolün yanında sanayi, tarım ve inşaat sektörleri iki yönetim arasındaki iş birliğinin belkemiğini oluşturuyordu. Silah ve askerî eğitim ekseninde kurulan güvenlik ilişkileri, siyasi, diplomatik ve kültürel ilişkiler ise çok daha dikkat çekiciydi.⁷ Bu dönemde Şah, ülkesinin İsrail ile olan ilişkilerinden dolayı iç kamuoyunun baskısına maruz kaldığından, bu ilişkileri gizli tutmak zorundaydı ve birçok İsraili yetkili ile bu nedenle gizli görüşmeler yapıyordu.⁸

İsrail devleti Mart 1950’de İran tarafından *de facto* olarak tanınmış olsa da Süveyş Krizi’ne kadar iki ülke ilişkilerinde kayda değer bir gelişme yaşanmamıştı. Üstelik, 1952’de Petrol Sanayiini Millileştirme Hareketi önderi Başbakan Muhammed Musaddık, İsrail’deki İran konsoloslğunun kapatılmasına karar vermişti. Fakat Musaddık yönetiminin devrilmesiyle birlikte, iki ülke ilişkileri gayriresmî olarak sürdürülmeye devam etti. 1956 yılında yaşanan Süveyş Savaşı’ndan sonra İran Şahı’nın İsrail’e ilgisi

daha da arttı, iki taraf arasındaki münasebetler üst düzeye yükseldi ve İran-İsrail ilişkileri giderek stratejik bir ittifaka dönüştü.⁹

Şah'ı İsrail'e yakın durmaya iten birkaç sebep vardı. Her şeyden önce başlattığı reformların gerçekleşmesini isteyen Şah, aynı zamanda ülkesinin tarih boyunca İngiltere ile Rusya arasında kalmış olmasının verdiği sıkışmışlık hissinden kurtulmak için İsrail üzerinden aslında ABD'ye yakınlaşmayı planlıyordu. Nitekim bu yakınlaşma, ABD'deki İsrail lobisinin gücünü yanına çekme hedefiyle de bağlantılıydı.¹⁰ İran Şah'ı, İsrail yetkilileri ile görüşmesinde, İsrail'in nüfuzunu kullanarak ABD'nin İran'a olan askerî yardımlarının arttırılmasını istemişti.¹¹ Bunun yanında Şah, İran'ı modern ve Batılı bir devlet statüsüne kavuşturmak için güçlü güvenlik birimlerine ihtiyaç olduğunu da farkındaydı. Dolayısıyla bu süreçte İsrail istihbarat kurumunun İran içindeki istihbarata teknik ve fiziki destek vermesi de önemli bir faktör olarak öne çıkmaktaydı. Ayrıca ABD'de etkin olan Yahudi medya gücünü arkasında alma hedefi de Şah'ın İsrail ile ilişki kurmasında önemli bir faktördü.¹² Bu çerçevede İran, İsrail'in ABD yöneticileri üzerindeki etkisinden faydalanarak 1970-1974 yılları arasında ABD'den önemli miktarda modern ve gelişmiş silah satın aldı.¹³ İran, Nixon döneminde yapılan silah yardımlarından da yararlandı. Ayrıca Nixon, "Çift Sütun" stratejisiyle bağlantılı olarak Sovyetlerin bölgedeki nüfuz alanını daraltmak amacıyla Ortadoğu'daki müttefiki İran'a gelişmiş silahlarla 160 adet F16 savaş uçağının 3 milyarlık ilk kısmının satışına izin veren yasa tasarısını da Kongre'den geçirdi.¹⁴

Arap komşularıyla ciddi anlamda toprak ihtilafı yaşayan Şah, gerek Basra Körfezi'nin güvenliğini sağlamak gerekse zayıf askerî gücünü arttırmak

için İsrail ile iş birliğini faydalı görüyordu. Bu noktada kendisini düşman Arap komşularla çevrilmiş hisseden İran'ın İsrail'le yaklaşarak stratejik bir denge oluşturmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

Şah rejiminin İsrail ile ilişkilerini geliştirmesinde dış faktörlerin olduğu kadar iç faktörlerin de önemli etkisi vardı. Şah, kendisine yönelik artan muhalefeti bastırmak için güçlü bir istihbarat teşkilatına ihtiyaç duymaktaydı. Bunun için de İsrail Gizli İstihbarat Servisi'nden (MOSSAD) faydalanabilirdi. Bölgesel anlamda ise özellikle İran'dan toprak talebinde bulunan Irak'ta İsrail ile birlikte Kürtleri desteklemek ve Mısır'da Nasır önderliğinde Arap milliyetçiliğine karşı ortak hareket etmek üzere bazı girişimlerde bulunmuştu. Bu amaçla 1963'te MOSSAD Başkanı Meir Ameet, İran Gizli Servis Teşkilatı (SAVAK) başkanı ile görüşerek, bir plan dâhilinde Kürtlere askerî yardım yapılmasını önermişti. Bu öneri SAVAK tarafından kabul edilmiş ve İsrail yardımının nitelik ve niceliği konularında SAVAK'ın yetkili olması hususunda iki ülke arasında anlaşma sağlanmıştı. Bu anlaşma ile SAVAK ayrıca, MOSSAD'ın Kürtlere yardımını hem dengeleyecek hem de Kürdistan Demokratik Partisi (KDP) peşmergelerinin silah gereksinimlerini karşılayacaktı.¹⁵

Bu ilişkiler kuşkusuz ki tek yanlı bir irade ile gerçekleşmemiş, İsrail'in İran yaklaşımı Ben Gurion'un "Çevre Teorisi" üzerinden temellendirilmiştir. Bu teoriye göre Gurion, İsrail'in istikrarlı bir devlet sistemi oluşturabilmesi için mutlaka Arap olmayan toplumlarla ittifak geliştirmesi gerektiğini düşünüyordu. İranlı araştırmacı Trita Parsi de hem Gurion'un bu teorisini hem de İran ve İsrail'in tarihsel anlamda herhangi büyük bir ihtilaf yaşamadıkları gerçeğini hatırlatarak; İran'daki

Yahudilerin hiçbir sıkıntı olmadan 2000 yıllık sürede bu ülkede güven içinde yaşamalarının, İsrail ile İran'a Ortadoğu'da ortak hareket etme konusunda yeterli motivasyonu sağladığını ifade etmektedir.¹⁶

Ben Gurioun'un vizyonu, ilerleyen yıllarda İsrail'in Türkiye, Etiyopya ve İran'ı kapsayacak şekilde bir ittifak geliştirmesine temel oluşturmuştur. Bu vizyonu "Azınlıklar koalisyonu" olarak tarif eden Ben Gurion'un ittifak listesinde Farsların yanında Kürtler, Dürziler ve Lübnan'daki Hristiyanlar da vardır.¹⁷ Bu çerçevede özellikle İran'ın bölgede Arap olmayan, üstelik Araplarla birçok alanda sorun yaşayan, mezhep ve etnik açıdan Araplardan farklılaşan bir toplumla yakınlaşarak birlikte hareket etme isteği de İsrail'in çıkarları ve beklentileriyle örtüşmüştür. Ayrıca bu dönemde Şah önderliğindeki İran'ın Batı bloğuna yakın durması ve Batı'nın bir müttefiki olması, İsraililer açısından İran ile ilişkilerin geliştirilmesini tabii bir sonuca dönüştürüyordu. Böylece İsrail ambargo, çevreleme ve bölgesel yalnızlıktan kurtulmayı planlıyordu. İran devleti İsrail'in ekonomik devamlığını sürdürmesi açısından da önemliydi. Özellikle petrol ve diğer zengin doğal kaynaklara sahip olan İran, İsrail'in ilgi odağında yer alıyordu.

1956 Süveyş krizinden sonra İran ve İsrail arasındaki uyum, iki ortak tehdit algısının ötesine geçmiştir. İsrail'in etkileyici ekonomik büyümesi ve Arapların İsrail'e petrol satmayı reddetmesi, Tel Aviv'i İran'a daha da yakınlaştırmıştı. Bu arada Süveyş'in Mısır tarafından millileştirilmesi de İran için yeni bir ekonomik yük anlamına geliyordu. Zira İran, ithalatının %73'nü ve ihracatının %76'sını Süveyş'ten sağlıyordu. Millileştirme aynı zamanda yeni bir vergi sistemi ve maliyet artışı da demek oluyordu.

Süveyş krizinden sonra İran, Güney İsrail'deki Eliat-Berşeba ile İsrail'in Akdeniz sahil şeridine kadar uzanan bir petrol boru hattı inşasının finansmanına da yardım etti. Eliat-Aşkelon Boru Hattı adı verilen bu hat, Akabe Körfezi'ni Akdeniz'e bağladı ve İran petrolünün stratejik açıdan savunmasız Süveyş Kanalı'nı atlamasını sağladı. Bu boru hattı, rekor sayılan bir sürede, 100 gün içerisinde tamamlandı ve 1957 yılı sonlarında İran petrolü İsrail'e nakledilmeye başlandı.¹⁸ Boru hattı üzerinden gelen petrol İsrail bayraklı gemilerle taşınmıyor ve İran petrolü bu borular üzerinden Avrupa'ya ihraç ediliyordu. Bu dönemde El-Al Havayolları da İsrail'den Tahran'a doğrudan uçuşlara başlamıştı.¹⁹

Bu ilişki düzeyini dönemin BM İran temsilcisi Mehdi Ehsassi şu sözlerle özetlemektedir:

"Bölgedeki İsrail gücü nedeniyle güvensiz hissetmiyoruz, burada İsrail'in zayıf olmadığı bir denklemde İran'ın daha iyi hissedeceği jeopolitik bir unsur var."

Hasılı İran ne çok zayıf ne de çok güçlü bir İsrail istiyordu; İran için öncelikli olan dengeydi.²⁰

Bu dönemde İran ile ilişkileri İsrail'e askerî, ticari ve diplomatik açılım sağlıyordu. Arap ülkeleri tarafından iyice izole edilen İsrail, İran'la ilişkiyi mutlak anlamda çok önemsiyordu. Boru hattı, daha sonra kamuoyunun hiçbir zaman bilgilendirilmediği görüşmelerle İsrail Başbakanı Levi Eşkol ve Şah arasında 1958'de yapılan doğrudan müzakereler sonrasında 16 inç büyüklüğünde geliştirildi.²¹

İsrail'in çevre bölgesindeki en güçlü ülke olan İran, Tel Aviv'in siyasi stratejisinde kritik bir faktördü ancak İsrail, İran için eşit derecede önem-

li bir ülke değildi. İran, 1950’li yıllar boyunca İsrail’i öncelikle Sovyetleri önlemeye yönelik bir araç olarak gördü ve bu yolla bölgedeki sosyalist eğilimli Arap yönetimlerin ilerlemelerini durdurmayı amaçladı.

Başlangıçta Şah BM’de İsrail devletinin kurulması için yapılan oylamada olumsuz oy kullanmış olsa da sonrasında İsrail’e yakınlaşma isteği, hem Soğuk Savaş dengeleri içinde geliştirilen Amerikan stratejisinin bir sonucu hem de Arap dünyasından algılanan tehditten kaynaklanmaktaydı. Şah’a göre İsrail, İran’a karşı olan Mısır ile Asya kıtasında bulunan Arap ülkeleri arasında dengeleyici bir unsurdu.²²

Filistin meselesinin sadece Arap ülkelerinin değil, tüm dünyanın gündemi olması ve Filistinli grupların Sovyetlere yakın Arap rejimleriyle iş birliği yapmaları, Şah’ın Filistin politikalarında İsrail’e yakınlaşmasını sağlayan bir diğer önemli faktördü.

Bu döneme ilişkin İran açısından kritik önemdeki bir diğer konu ise, Arap milliyetçiliği meselesi idi. Bu bağlamda Mısır’da Sovyet yanlısı subayların darbe ile yönetimi ele geçirmesi İran açısından ciddi bir meydan okumaydı. Bu durum özellikle petrol rezervlerinin yoğun olduğu Huzistan bölgesi hakkında artan Arap retoriğine karşı toprak tehdidi algılayan İran ile Araplardan kendi varlığına tehdit hisseden İsrail’i yakınlaşmaya itiyordu.

1967-1973 Savaşları ve Şah’ın Denge Arayışı

1967 yılındaki Altı Gün Savaşı sonucunda Filistin topraklarının Siyonist rejim tarafından işgali, BM Güvenlik Konseyi’nde tartışıldı. Burada alınan ve İsrail’in işgal ettiği topraklardan çekilmesini öngören 242 sayılı karar, İran tarafından da desteklendi. İran’ın BM kararını desteklemesinin en

önemli nedeni, Filistin politikalarından dolayı iç kamuoyunda oluşan baskıydı.

Buna karşın İran, İsrail ve Batı’ya petrol sağlamaya devam ederek Araplarca kısmen uygulanan ambargoyu da zayıflatıyordu. Şah, her ne kadar İsrail güçlerinin savaş sırasında işgal ettiği topraklardan çekilmesini talep eden 242 sayılı BM kararını desteklese de İsrail’e yönelik ambargolara katılmayarak iç siyasette ve bölgede dengeleyici bir tutum geliştirmeye çalışıyordu.²³

Şah, her ne kadar 1967 Savaşı’nda Arap milliyetçisi Cemal Abdünnasır’ın yenilgisinden memnun olsa da Müslüman bir ülkenin lideri olarak açıkça İsrail’i destekler bir görüntü vermemeye çalışıyordu.²⁴ Şah’ın esas sorunu, Nasır ve onun milliyetçiliği idi. Bu yüzden de İsrail-Arap savaşında kendi çıkarlarına uygun biçimde dengeli bir politika izlemeye çalışmış, hatta İsrail’in Arapları yenmesini olumlu karşılamıştı. Bölgede askerî anlamda güçlü bir ABD varlığını savunan Şah, Batı karşıtı söylemiyle Nasır’dan rahatsızlığını gizlemiyordu.²⁵

Bununla birlikte Şah, işgalci bir rejimle yan yana görünmenin çıkarına olmayacağını da bildiğinden tüm İran-İsrail ortak projelerini dondurdu ve en azından söylem düzeyinde Tel Aviv’e karşı daha sert bir üslup sergiledi. 1967 sonlarında bir Yugoslav gazetesine verdiği röportajda Şah İsrail’in bölgede aşırı güçlenmesinden duyduğu rahatsızlığı şu sözlerle ifade etmişti:

“Kolluk kuvvetleri tarafından bölge topraklarında yapılan herhangi bir işgal tanınmaz. Arap ülkeleriyle İsrail arasındaki mevcut farklılıkların kalıcı çözümü, BM sözleşmesi çerçevesinde olmalıdır.”²⁶

Ortaya söylenmiş görünen bu sözlerin ikinci bir nedeni de Filistin kamplarında eğitilen İranlı mücahitlerin ülke için artan güvenlik riskleriydi.

Şah'ın bu dönemki Filistin politikası genel konjonktüre uygun biçimde; 1) Kudüs'ün Yahudileştirilmesine karşı çıkmak, 2) İsrail'in işgal ettiği tüm Arap topraklarından çekilmesini desteklemek ve 3) Filistinlilerin meşru haklarının geri kazandırılması konularında ABD'nin İsrail'e baskı yapmasını istemek olarak özetlenebilir.²⁷

Şah bu dönemde Batılı medya organlarına verdiği demeçlerde İsrail'in BM'nin 242 ve 338 numaralı kararlarını tanıması ve Filistin gerçeğini kabul etmesi gerektiğini söylüyordu. 1976 yılında yaptığı bir açıklama Şah şu ifadeleri kullanmıştı:

“Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (FKÖ) Cenevre sürecine dâhil edilmesi gerekmektedir; çünkü Filistinlilerin varlığını inkâr edemezsiniz. Bizim bu gerçeği kabul etmemiz gerekir. Tıpkı İsrail gerçeğini kabul ettiğimiz gibi Filistinlilerin varlığını da kabul etmemiz gerekir, gerçek bu!”

Şah'ın bu röportajı yanında bu dönemde benzer başka açıklamalar İran'ın üst düzey politika inşacılarından da geldi. 1977 yılında İran Başbakanı Abbas Huveyda, Ortadoğu turu kapsamında Fas'ın başkenti Rabat'ta yaptığı açıklamada İran için Filistin meselesinin çözümünde tek yolun İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesi ve Filistinlilerin vatandaşlık haklarının geri iadesiyle mümkün olabileceğini söyledi. İran başbakanı aynı görüşü Mısır ve Kuveyt ziyaretlerinde de dile getirdi.²⁸

Tahran yönetimi ayrıca İsrail'in Batı Şeria'daki yayılcı politikalarının bölgede istikrarsızlığı beslemesinden ve bu durumun Sovyetler Birliği'ne

Ortadoğu'daki varlığını güçlendirme fırsatı sağlamasından endişe ettiği için, Filistinlilere haklarının verilmesi gerektiğini savunuyordu. Şah'ın bir danışmanı, “Araplar herhangi bir şekilde bölgede barınamazlarsa, Sovyetlerin bölgeye geri dönme ve nüfuz etme şansı artacak, çünkü Arapların gidebilecekleri başka bir yer yok.” diyerek İran açısından Filistin meselesinin aslında bölgedeki Sovyet nüfuzu ile bağlantısını vurguluyordu.²⁹

Bu dönem İran içindeki Halkın Mücahitleri, Tudeh Partisi ve Halkın Fedaileri gibi Sovyet yanlısı grupların artan etkisi Şah için bir tehdit haline geldi. Şah FKÖ'nün İran'da faaliyet gösteren Halkın Mücahitleri gibi örgütlere askerî ve lojistik yardım sağladığı kanaatindeydi. 25 Aralık 1974'te Beyrut'un *El-Havvadis* gazetesine verdiği röportajda Şah, pan-Arabizm hakkındaki İran kaygısının, Moskova'nın bu ideolojiyi savunan Arap hükümetleri üzerindeki nüfuzundan kaynaklandığını söylüyordu. Şah'ın “Filistinliler, İran'daki muhalif grupları desteklese de bunda hiçbir düşmanlık aramadığını” belirtirken ima ettiği şey, Filistinli ve Arap milliyetçilerin faaliyetlerinin Sovyetlerin İran'a yüklenmesini sağlayacak bir durum ortaya çıkarmasından duyduğu endişeydi. Şah bu düşüncesini şu sözlerle açıklıyordu:

“Filistin'deki direniş grupları, İran sabotajcılarını bölgemize sızmak için eğitti, halkımızı öldürdü ve çeşitli tesisleri patlattı. Ancak biz, Filistin sorununun haklılığı ile bazı Filistinlilerin bize karşı yönelttiği haksızlık arasında nasıl ayırım yapacağımızı biliyoruz. Umarım, Filistinliler uluslararası koşullar sebebiyle Sovyetlerin aracı ya da başka bir uluslararası stratejinin oynacağı haline getirilmelerine izin vermezler.”

Bununla birlikte, Arap tehdidi İran'ın stratejik düşüncesinde zamanla daha büyük bir rol oynamaya başlamıştı. Arap dünyasıyla yaşadığı Basra Körfezi rekabetinde İsrail'in desteğine ihtiyacı olsa da İran, böyle bir iş birliğinin getireceği riskler nedeniyle İsrail'le ilişkilerini gizli tutmak durumundaydı.³⁰ Bu dönemde Filistin bağlamında Şah'ı endişelendiren hususlardan biri, bölgesel bir meselenin ülke içinde muhafazakâr muhalefeti güçlendirmesi ve küçük de olsa sol silahlı grupların FKÖ kamplarında eğitim almalarıydı. Bu da İsrail ile güvenlik konularında yakın bir ilişki kurulması, ancak bu ilişkinin söylemsel düzeyde mesafeli tutulması gibi bir paradoks yaratıyordu.

Yine bu dönemde Şah'ın -kurduğu karmaşık ilişkiler ağı çerçevesinde- FKÖ ile temasa geçerek belli ölçüde ilişkilerini geliştirme niyetini belirtmesi de önemli bir adımdı. Şah yönetimi bir yandan ABD-Sovyet dengesine göre politika belirlemeye çalışırken bir yandan da bölgesel Arap siyasetini yakından izliyordu. Mısır'ın 1967 yılından itibaren ABD ile yakınlaşması İran'ın bu ülkeye karşı tutumunu yumuşatmıştı. Böylesi bir dönemde Mısır'ın İsrail ile gizli görüşmeler yaparak Camp David'e giden yolun taşlarını döşemesi, Şah'a da İsrail ile Filistin arasında arabuluculuk yapabileceği konusunda cesaret vermişti. Ancak sertlik yanlısı Siyonist rejim yöneticilerinin İran'a güvenmeleri için bir sebep görünmese de ilişkilerin korunması adına karşılıklı temaslar sürdürülüyordu.

Tüm bu gelişmeler ışığında İran ve İsrail'i yakınlılaştıran bir diğer mesele, 1970'li yıllarda ortak tehdit olarak algıladıkları Irak'ın güçlenmesi oldu. Tekrar bölgesel bir jeopolitik çıkar etrafında buluşan İsrail ve İran, en azında 1975 yılına kadar Irak'taki Kürtleri ciddi anlamda desteklemiştir.

Bu tarihte Cezayir Anlaşması ile İran ve Irak, aralarındaki sorunları bitirmek üzere bazı adımlar attılar. Bu çerçevede İran'ın Kürtlere desteğini kesmesi karşılığında Irak yönetimi de Şattü'l-Arap su yolu üzerindeki İran payını kabul etti.

Bu dönemde İsrail ile ekonomik, askerî ve güvenlik ilişkilerini büyük ölçüde gizli tutan Şah yönetimi, bu ilişkileri Batı ile yakınlaşmasını sağlayan bir unsur olarak gördü ve ordunun modernizasyonu, istihbaratın güçlendirilmesi ve Arap milliyetçiliğine karşı stratejik bir ittifak geliştirilmesi konularında bu durumu kendisi için fırsata çevirmeye çalıştı. Buna göre İran'ın Filistin'e yaklaşımını İsrail'in bölgesel denklem çerçevesindeki rolünün şekillendirdiği görülmektedir. Bölgesel düzlemde Mısır'daki gelişmeler, İsrail'in aşırı güçlenmesi ve içeride de muhafazakâr muhalefetin güçlenmesi, İran'ın gerek BM nezdinde gerekse FKÖ ile temasa geçmek suretiyle İsrail'e karşı daha dengeli bir politika izlemesinde etkili olmuştur.

1979 İran İslam Devrimi ve Filistin

İran'da muhafazakâr kanat Filistin meselesine hep önem vermiş ve hatta kimi zaman Şah karşıtı siyasi bir unsur olarak iç siyasette bu konuyu kullanmıştır. İran'daki sol grup ve partilerin de sıcak baktığı Filistin meselesi, muhalifler için politik bir aksiyon unsuru haline gelmiştir. 1968 yılında Humeyni el-Fetih'in mümessilleri ile görüşerek Filistin'e yardım etmenin gerekliliğine dair fetva vermişti. Filistin ve Filistin halkı üzerinden zulüm kaldırılmaya kadar mali olarak zekâtın verilmesi, siyasi olarak da Filistin davasının desteklenmesi fetvası, İranlı devrimcilerle Filistinli gruplar arasındaki ilişkinin seyri bakımından önemli bir çağrıydı.³¹ Bu süreç ister sol olsun ister İslami, Şah karşıtı muhalefetin Filistinli gruplarla ilişki-

sinin başlangıcı oldu. Söz konusu bu yakınlaşma 1969 yılında bazı muhaliflerin el-Fetih'in askerî kamplarında eğitim almasıyla devam etti.³²

1950'de Türkiye'nin ardından İsrail'i tanıyan ikinci Müslüman devlet olan İran, 1979 Devrimi'nin ardından İsrail'le ilişkilerini tamamen kesti ve İsrail'e karşı yeni bir siyaset geliştirmeye girişti. Bu yeni süreçte İsrail'i "işgalci güç" olarak ilan eden ve İsrail'in bir gün yeryüzünden silineceğini açıklayan Humeyni yönetimi, ramazan ayının son cuma gününü de "Kudüs Günü" olarak ilan etti ve böylece İran-İsrail ilişkilerindeki gergin dönem başlamış oldu.³³

Devrimle birlikte İran dış politikasında hem söylem bazında hem de fiilî boyutta değişiklikler hızla devreye sokuldu. Filistin ve İsrail meselesi artık İran siyasetinde önemli bir yer işgal ediyordu. Devrimin İslami değerlerin hayata geçirilmesi iddiasından dolayı, İslam İran'daki yeni rejimin ve dış politikasının meşrulaştırılma sürecinin en önemli enstrümanı idi. Bütün bunlarla bağlantılı olarak da ABD ve İsrail karşıtlığı, İran dış politikasının bu anlamda en önemli yönelimi oldu.³⁴

Bu yeni dönemde "Ne Doğu Ne Batı" sloganıyla politik bağımsızlığa vurgu yapan İran, İsrail ile mücadele edip Filistin halk hareketini desteklemek, büyük siyasi güçlerin stratejik çıkarlarıyla arasına mesafe koymak gibi bir prensip benimsedi.³⁵ Filistin konusunu ümmetin önemli bir sorunu olarak gören devrimciler, İsrail karşıtlığını emperyalizm karşıtlığıyla eş değer hale getirmişti. Dinî boyutun varlığı dış politikada da ABD ve İsrail karşıtlığını devrimin temel söylemleri haline getirmişti. Hasılı, "İsrail'i yok etmek" devrimin ve İran İslam Cumhuriyeti'nin temel dış politika söylemlerinden biri olmuştur. Bu doğrultuda İran, Arap devletlerini de ihanetle suçlamıştır.³⁶ Filistin

devletinin kurulması merkezli anti-Siyonist ve anti-Yahudi bir söylem benimseyen devrimciler, İsrail'i "küçük şeytan" olarak niteliyordu. Devrimciler, "kanserli tümör" olarak gördükleri İsrail'in yeryüzünden silinmesi gerektiğini savunuyorlardı.³⁷ Ancak İran'ın tüm dış politikasını bu idealist ve naif temellere oturtmak da tek başına doğru bir yaklaşım olmaz. Zira devrim sonrasında büyük bir kuşatılmışlık ve izolasyon yaşayan İran'ın İsrail karşıtlığı üzerinden hem İslam dünyasının sempatisini kazanma hem de bu yolla kendi üzerinde toplanan dikkatleri başka noktalara yönlendirme çabaları da göz ardı edilmemelidir.³⁸

İran'ın Siyonizm karşıtlığı doğrultusunda attığı en önemli adım, Mart 1979'da İsrail'in Tahran Büyükelçiliği'ni kapatmak ve yerine Filistin Büyükelçiliği'ni açmak olmuştur. İran'da resmî veya gayriresmî birçok kurum, Filistin halkı için yardım toplarken İranlı siyasetçiler de Filistin'le ilgili meseleleri her fırsatta gündeme getirmiş ve birçok Filistinli örgütle iletişime geçmiştir.³⁹

Devrimcilerin Filistin politikası iki temel olguya dayanmaktadır: Birincisi direniş projesini temsil edenlere ve Filistin topraklarını kurtarmanın bir yolu olarak silahlı mücadele içinde olanlara mali, askerî ve politik destek sağlamak; ikincisi ise İsrail'le müzakereye oturan Filistinli gruplarla görüşmeyi reddetmek.⁴⁰

Sadece muhafazakâr devrimciler değil İran'daki sol gruplar da ABD'ye yakın olduğu gerekçeyle İsrail karşıtı bir dil kullanıyordu. Ülkedeki sol hareketler Yahudi devletini Ortadoğu'daki Amerikan emperyalizminin bir karakolu olarak görüyor ve İsrail'in Filistinlilere uyguladığı muameleyi *apartheid* (ırkçı ayrımcılık) rejiminin Güney Afrika'daki siyahlara muamelesine benze-

tiyorlardı.⁴¹ İsrail'e yönelik bu tavırda kuşkusuz İran devrimcilerinin çoğunun FKÖ kamplarında eğitim almış olmasının da önemli rolü vardı.

Bu durumun bir yansıması olarak da devrim sonrasında Filistinliler arasında büyük bir beklenti dalgasının oluştuğu söylenebilir. Zira Filistinliler, Filistin-İsrail çatışmasına ilişkin İran dış politikasında önemli bir değişiklik bekliyorlardı. FKÖ'nün bu konudaki heyecanı söylemlerine de yansımıştı. Humeyni, İsrail ile petrol ticaretini bitirmiş ve Kudüs'ü özgürleştirmek için FKÖ ile ortak bir strateji benimsenmesi için çalışmalara başlamıştı.⁴² Bu dönemde Filistinlilerin beklentilerine uygun biçimde İran'da Filistin konusunda radikal adımlar atılmıştır. Ancak kısa zamanda FKÖ, devrimci hükümetin söylem ve bazı eylemlerini benimsemediği için taraflar arasında ayrılıklar başlamıştır.

Devrimin hemen akabinde, 18 Şubat 1979'da, FKÖ lideri Yaser Arafat örgütün 58 yetkilisiyle birlikte İran'a gitti. İranlı yetkililer Arafat ve heyetini resmî devlet karşılama protokolü ile en üst düzeyde karşıladılar. Aynı hafta İran Başbakanı Mehdi Bazargan'ın da katıldığı resmî bir törende İsrail'in İran misyonunun binası FKÖ'ye devredildi. Binanın bulunduğu caddenin ismi de "Filistin" olarak değiştirildi. FKÖ yetkilileri ve Arafat, İran'ın birçok eyaletinde ofisler açtı. Bu ziyaret sırasında Arafat ayrıca Filistin meselesine ilgi duyan ve uzun süredir destekçisi olan İranlı Ayetullah Talekani ile de görüştü.⁴³ İran'ın yeni rejimi de Filistinlileri desteklemek için "Kudüs Günleri Haftası" düzenleme kararı aldı.⁴⁴

Ancak Arafat daha İran'dayken FKÖ ile İran rejimi arasında sorunlar yaşanmaya başlamıştı. Ziyaretinin ilk gününde Arafat Humeyni ile iki saat süren bir görüşme yapmıştı. Bu görüşmede

Humeyni'nin kendisini eleştirmesi ise Arafat açısından sürpriz olmuştu. Humeyni Arafat'a sol ve milliyetçi eğilimleri bırakıp Filistin davasında İslami kökenlere dönülmesini tembihlemişti. Hatta İranlılara göre Humeyni, Arafat'tan İran'daki devrim metodunu benimsemesini istemişti.⁴⁵

İran'ın yeni rejiminin Filistin'de çok daha aktif bir siyaset izlemek istediği anlaşılıyordu. Ancak Tahran bunu kendi kurallarıyla ve kendisinin belirlediği metot ve mekanizmalarla gerçekleştirmek istiyordu. Humeyni'nin beklentileri ile Filistin direniş gruplarının beklentileri birçok noktada ayrışıyordu. Bir yandan İran'ın milliyetçi anlayışı diğer yandan mezhebî ve yorumsal farklar; Arap milliyetçiliği yüksek olan Filistin grupları üzerinde caydırıcı bir etki yaptı.

İkili ilişkilerin kötüye gitmesi, şüphesiz İran'ın kullandığı "devrim ihracı" politikalarıyla alakalıydı. İran, Körfez monarşileri başta olmak üzere Arap yönetimlerini çok sert bir dille eleştiriyordu. Onları ABD'nin uyduları olmakla suçlayan Humeyni, kısa zamanda Filistin davasına ilişkin tutumunu da sertleştirmişti. Tahran rejimi FKÖ'nün İran topraklarında açılan bürolarından, özellikle çoğunlukta Arapça konuşulan Ahvaz bölgesindeki FKÖ faaliyetlerinden rahatsız olmuştu. Ahvaz büroları kurulduktan sadece bir ay sonra kapatıldı ve FKÖ'nün Tahran'daki ofisi yakın incelemeye alındı. Bir yanda FKÖ ile bu anlaşmazlıklar yaşanırken öte yanda Humeyni Filistin retoriğini daha da arttırdı; hatta o yıl 17 Ağustos'u "Kudüs Günü" ilan etti ve o gün Filistinlileri desteklemek için dünya çapındaki Müslümanlara çağrıda bulundu.⁴⁶

FKÖ-İran ilişkileri Amerikalı diplomatların rehin alınma hadisesinde de gündeme geldi. Arafat'ın bu olayda arabuluculuk yapma teklifinin Humeyni

Ayetullah Humeyni'nin 1964'te başlayan sürgün hayatına kapı aralayan ilk olay, 1963'te Kum Fevziye Medresesi'ne saldıran istihbarat ajanlarının iki talebeyi öldürmesi üzerine gerçekleşti. Humeyni olayın ardından yaptığı bir konuşmada Şah'ı Yezid'e benzetikten sonra; "Bu ülkede Kur'an'ın olmasını İsrail istemiyor. İsrail bu ülkede mollaların varlığını istemiyor... Fevziye Medresesi'ne uğursuz ajanları vasıtasıyla saldıran İsrail'di." diyerek mücadelesini İsrail ile irtibatlandırıyor.⁴⁸

Humeyni'ye göre İsrail'in İran'daki varlığı ekonomi ve propaganda ayağıyla çok yönlüydü. Ekonomik açıdan Şah, İsrail'e ihtiyaç duyduğu petrolün yarısını vermekle kalmıyor, ülkenin iktisadını da teslim ediyordu. Humeyni, ülkenin pazarlarının İsrail mallarına açıldığını, fabrikaların çoğunun İsrail'in uşakları tarafından idare edildiğini, İran'ın arazilerinin İsrail'e devredildiğini, memleketin iktisadının tehlikeye düşürüldüğünü ve böyle giderse esnaf ve tüccar tabakasının çökeceğini ifade ediyordu. Tüm bunları ise "zaaf ve köleliğin nişanesi, İslam ve Müslümanlara hıyanet etmenin senedi" olarak tanımlıyor, Şah'ın sırf kamuoyunu yanıltmak için İsrail'i kınamasına itibar etmiyordu. Şah'ın propaganda yoluyla da İsrail'e hizmet ettiğini söyleyen Ayetullah Humeyni, onu, Müslümanlarla kâfirlerin savaşlarını kâfirlerin lehine yansıtmak ve Arapları meseleleri anlamayan bir avuç insan olarak göstermekle suçluyordu.⁴⁹

Humeyni'ye göre, Müslüman dünyaya karşı İsrail'in destekçisi ve Batı'nın müttefiki olan

Şah, Filistin konusunda açıkça Amerika'dan yana tavır almıştı. 1965 tarihli bir konuşmasında, "Ben tüm Müslüman ülkelere ve dünya Müslümanlarına bildiriyorum ki, aziz Şia milleti İsrail ve uşaklarından ve İsrail'le uzlaşan devletlerden nefret ediyor. İsrail'le uzlaşmakta olan İran milleti değildir, İran milleti bu büyük günahattan uzaktır; İsrail'le anlaşma yapan, kesinlikle milletin onaylamadığı bu hükümetlerdir." diyen Humeyni, bu yolla doğrudan halklara ulaşarak halkları harekete geçirmeyi amaçlıyordu.⁵⁰

1970 yılı itibarıyla bölge, Batı'nın ihtiyaç duyduğu petrolün yarısını üretiyordu ve 1973'te patlak veren Arap-İsrail Savaşı'nda uygulanan petrol boykotuna karşı Batı yanlısı Şah, fazla üretim yaparak fiyatları düşürmeye çalışmıştı. Humeyni, mevcut rejimin İslam'a ve İran'a ihaneti konusunda petrol meselesinin dahi tek başına yeterli olduğunu, İran halkı ve hassaten petrol işçilerinin grevlerle İran'dan İsrail'e petrol satışına engel olmaları gerektiğini söylüyordu. Şah'ın petrol üretimini İsrail'den getireceği uzmanlar yoluyla sürdürme fikrini öğrendiğinde yayımladığı fetvada, "İran'a gelerek petrolü götürmek isterlerse onları dışarı çıkarmak ve hepsini öldürmek bütün Müslümanlar üzerine farzdır. Onlar İslam'la savaş halindedir, Müslümanlarla savaşmaktalar, biz onlara ulaşabilirsek köklerini kurutacağız." diyordu.⁵¹

Ayetullah Humeyni'nin Şah'a karşı başkaldırı ve devrime götüren en güçlü motivasyonlarından biri şüphesiz Şah'ın İsrail ile olan

ilişkileri idi. Humeyni, politik olarak Filistin meselesini iyi bir şekilde iç kamuoyuna mal etmeyi başardı. Onun için Filistin, devrime giden yolun önemli bir mihenk taşı olduğu gibi, dinî ideolojisinin de kritik bir boyutunu oluşturuyordu. İranlı muhafazakârlar arasında Filistin, önemli ideolojik kaynaklardan biriydi.

“Bizi Şah’la karşı karşıya getiren noktalardan biri, onun İsrail’e yardımlarıdır. İsrail’in ortaya çıktığı ilk günden itibaren Şah onunla iş birliğine gitti ve Müslümanlarla İsrail arasındaki savaş en kritik noktaya vardığında da Şah,

Müslümanlara ait olan petrolü gasp ederek İsrail’e vermeye devam etti ki, benim Şah’a karşı çıkma nedenlerimden biri de budur.”⁵²

İran, İsrail’in Filistinlilere uyguladığı zulüm ve toprakların işgali konusunu, Arap ülkelerinden farksız, sürekli dile getiriyordu. Ayetullah Humeyni, devrimden sonraki ilk dönemde kesin olarak Siyonizm karşıtı bir tutum sergiliyordu. İsrail’i emperyal bir projenin ayağı olarak gören Humeyni’nin Yahudi karşıtlığı, daha çok siyasi ve ekonomik sömürge etrafında şekillenmiştir.

tarafından reddedilmesi, zayıflayan ilişkilerin göstergesi idi. Üstelik Humeyni, FKÖ’nün İran’daki yeni yönetime muhalif olan Halkın Mücahitleri grubuyla gelişen ilişkilerinden de ciddi anlamda rahatsızlık duymaya başlamıştı.

İsrail açısından ise durum başlarda oldukça karışık görünüyordu. Humeyni ve yeni rejimin İsrail karşıtı söylemleri belli bir endişe kaynağı oluştursa da İsrail için bu dönemdeki esas tehdit, nükleer güç sahibi Irak’tı. Bu nedenle İran’ı Irak’a karşı dengeleyici bir unsur olarak gören ve bu amaçla kullanmak isteyen İsrail rejimi,⁴⁷ en azından devrimin ilk yıllarında ve İran-İrak Savaşı boyunca Tahran’daki yeni yönetimle ilişkileri belirli bir yakınlıkta tutmayı amaçlıyordu.

İran’ın Filistin meselesini aynı zamanda Arap yönetimlerine karşı verilen mücadelenin de önemli bir parçası olarak görmesi, İsrail-İran ortak düşman algısına uygun düşüyordu. Arap liderlerini Filistin’deki katliamlara sessiz kalmakla, Siyonist rejimle iş birliği yapmakla suçlayan İran, mevcut

konjonktürü bu monarşileri Arap kamuoyunda küçük düşürme konusunda iyi bir fırsat olarak değerlendiriyordu.

İran-İrak Savaşı ve Değişen Filistin Politikası

İran-İrak Savaşı Ortadoğu dengeleri açısından önemli olduğu kadar İran’ın Filistin’e yaklaşımı açısından da kritik bir kırılma noktası olmuştur. İran’ın Irak gibi bir Arap ülkesi ile savaşa girmesi, Filistin retoriğinde ve inandırıcılığında olumsuz bir etki yapmıştır.

Sekiz yıl süren savaş, İran’ın Filistin’e yaklaşımını da ciddi anlamda etkilemiştir. Bu dönemde FKÖ ve lideri Yaser Arafat, açık bir şekilde Saddam Hüseyin’i ve Irak’ı desteklemiştir. İran’ın FKÖ ile olan bağlarını zayıflatan bu gelişme, doğal olarak Filistin söylemi üzerinden İslam dünyasındaki liderlik arayışlarını da zora sokmuştur.⁵³

Savaş boyunca Filistinli bazı grupların Saddam Hüseyin ile birlikte hareket ederek İran’daki mu-

haliflere destek sağladığı iddia edilmiştir. Bu dönemde Saddam Hüseyin'in George Habbaş liderliğindeki Filistin Kurtuluş Halk Cephesi adlı örgütü, İran'ın Huzistan eyaletindeki ayrılıkçılara silah ve para transferi için kullandığı dahi iddia edilmiştir. Habbaş'ın aynı zamanda Kürtleri, radikal solcu Halk Fedailer ve Halkın Mücahitleri gibi grupları da desteklediği, onları silah ve patlayıcı konusunda eğittiği bildirilmiştir.⁵⁴

1980'li yıllarda İran'ın Filistin'e yaklaşımını yansıtan bir diğer gelişme ise "İrangate skandalı" olarak bilinen olaydır. Bu skandala konu olan iddiaya göre, Irak'a karşı savaşında İran'a İsrail tarafından gizli olarak silah satışı yapılmıştır. Bölgede yakın ve stratejik müttefiki olan Şah rejimini kaybederek Arap tehdidi karşısında yalnız kalan İsrail, bu dönemde iki hatlı bir politika izlemeye çalışmıştır. Bir taraftan İran ile gizli olarak ilişki kurma çabasına girmiş diğer taraftan da mevcut yönetimi devirmenin yollarını aramıştır. Tel-Aviv Üniversitesi'ne bağlı Yafa Stratejik Merkezi uzmanlarından Hirsh Goodman'ın iddiasına göre İsrail, 1979-1980, 1982 ve 1985-1986 yıllarında gizli olarak İran'a silah satma girişiminde bulunmuştur.⁵⁵ Açığa çıkan bu skandal üzerine FKÖ, İran'ın Filistin meselesinde samimi olmadığını ve çift taraflı davrandığını söyleyerek İran'ı protesto etmiştir.⁵⁶

1987 yılında kurulan Hamas'ın Filistin'deki varlığı, ilk bakışta İslami idealler noktasında buluşuyormuş hissi verse de Müslüman Kardeşler gibi güçlü Sünni bir geçmişe dayanması, İran'ın Hamas'a karşı temkinli bir siyaset izlemesinde etkili olmuştur. Hamas da başlarda mezhebî, ideolojik ve siyasi gerekçelerle İran'a mesafeli davranmıştır. Ancak bunda İran'ın Filistin içinde farklı gruplarla iş birliği yapmasının da caydırıcı

etkisi olmuş olabilir. Zira bir görüşe göre İran devriminden hemen sonra kurulan İslami Cihad, İran'a yakın söylemi ile Hamas gibi bir gruba ihtiyaç bırakmamıştır.⁵⁷

Bariş Süreci ve İran

Sovyetlerin dağılması, uluslararası sistemde ciddi bir kırılma noktası oluşturmuştur. Dünya siyasal sahnesinin yeni bir evreye geçtiği bu süreç, İran'ı da hassas bir dönemde yakalamıştı. 1989 yılında Humeyni'nin ölümü ve Rusya'nın Afganistan'dan çekilmesi gibi küresel gelişmeler, hem ulusal hem de uluslararası anlamda İran'ı doğrudan ilgilendiren sonuçlar doğurdu. Bunlardan biri de Filistin meselesiydi. Yeni dönemde Arap ülkeleri İsrail ile daha uzlaşmacı bir evreye girip bariş sürecini başlatırken, cihadi gruplarla ilişkileri üzerinden Filistin'e yönelik İran politikalarının daha da marjinalleşme riski ortaya çıktı. Üstelik, devrimi yapan karizmatik liderin ölümü, sistem içinde bazı çekişmelerin başlamasına sebep olduğundan, bölgesel politikaların akıbeti soru işaretleri ile dolu görünüyordu.

Humeyni'den sonra İran'ın başına geçen yeni yöneticiler de dünyanın uğradığı bu politik evrimin farkındaydı. Bu nedenle devrimi gerçekleştiren kadroların görüşleri, 1990'lı yıllarla birlikte yumuşamaya başladı. Önce Rafsancani ve ardından Hatemi'yle başlayan dış politikadaki değişim, İran'a yönelik izolasyonu kırma çabaları ve yeni arayışlara yansıdı. Bu noktada İran bir yandan İsrail'e karşı söylemini devam ettiren bir yandan da uluslararası dünyadan kopmamaya çalışıyordu.⁵⁸

Rafsancani'nin İran'ın dünyaya açılımı için imkân aradığı bu dönemde, Avrupa ülkeleriyle ticari ilişkilerin geliştirmesine, komşu ülkelerle ve Basra

Körfezi devletleriyle olumlu bir atmosfer oluşturulmasına çalışıldı. Rafsancani döneminde Filistin meselesi bir dış politika meselesi olduğu kadar, iç siyasi tartışmaları ve ilişkileri de etkiledi. Zira Rafsancani ve İran Dışişleri'ndeki teknokratların Filistin ile ilgili görüşleri, Filistinlilerin kabul edeceği herhangi bir çözümün İran açısından da kabul görmesi gerektiği yönündeyken, geleneksel devrimciler ise İsrail'e karşı hem daha sert politikalar izlenmesi hem de eylemci hattın daha fazla desteklenmesi gerektiğini savunuyorlardı.

Ancak İran yönetici eliti arasında yaşanan bu değişim ve dış politikadaki ılımlaşan söylemler Filistin bağlamında kısa sürdü. Bölgesel anlamda Madrid ve Oslo ile başlayan "barış görüşmeleri" gibi gelişen yeni dinamikler, İran'ı daha sert ve katı politikalar üretmeye itti.

Madrid Barış Konferansı ile başlayan ve ardından Oslo Barış Görüşmeleri ile devam eden Filistin-İsrail görüşmeleri, Sovyetlerin dağılması ve sonrasında yaşanan 1991'deki 1. Körfez Savaşı akabinde vuku bulması hasebiyle ABD'nin Ortadoğu'daki yeni düzen inşası ve istikrar hedefleri açısından çok önemli görülüyordu.

İsrail-Filistin barış görüşmelerinde çelişkili bir tutum sergileyen İran'da muhafazakârlar, barış görüşmelerine kesin bir şekilde karşı çıkıyordu. Buna karşın Cumhurbaşkanı Rafsancani, Filistinlilerin kabul edeceği herhangi bir çözümün İran açısından da kabul görmesi gerektiğini düşünüyordu.⁵⁹ Ancak süreç içerisinde İran, bölgesel jeopolitiğinde zayıf düşeceği endişesiyle barış görüşmelerine karşı daha sert bir tavır alarak görüşmeleri eleştirmeye başladı. Filistin gibi bir meselenin İran'ın olmadığı bir denklemde çözülmesinin İran'ın bölgedeki manevra kabiliyetini zayıflatacağı düşünülüyordu. Bu gerekçeyle İran

yönetimi, FKÖ'den bağımsız ve kendine yakın bazı silahlı direniş gruplarına olan desteğini arttırmayı kendisi açısından daha işlevsel görüyordu. Bunun sonucu olarak da bu dönemde özellikle Filistinli silahlı gruplara karşı İran'ın ilgisi arttı.

Suriye'nin barış konferanslarına davet edilmesi ise, bölgedeki Tahran-Şam ittifakının kırılması ve İran'ın varlığını sınırlayarak Akdeniz'e erişimini tehdit eden bir gelişme olarak algılandı.⁶⁰ Bu nedenle İran hem dışında kaldığı için hem de bölgesel anlamda yalnızlaştığı için barış görüşmelerine karşı çıktı.

Böylesi bir konjonktürde İran yönetimi, Tahran'da Filistinli silahlı direniş gruplarının katıldığı "Filistin İntifadasına Destek İçin Uluslararası Konferans" adıyla karşıt bir toplantı organize etti. Bu toplantıda, İran-Hamas ilişkilerinin de temelleri atıldı ve Tahran yönetimi Hamas'a siyasi, askerî ve mali destek sağlamaya başladı.⁶¹ Konferansta İsrail'e yönelik söylemlerini sertleştiren İran, barış sürecini destekleyen Arap hükümetlerini de ihanetle suçlamaktan kaçınmadı.

1993 yılında Yaser Arafat ile İzak Rabin arasında Beyaz Saray'da imzalanan ve Oslo Anlaşması adıyla bilinen barış anlaşması, İran açısından kabul edilebilir bir anlaşma değildi. Rafsancani'nin anlaşmaya tepkisi çok sertti. Beyaz Saray'daki törenlerden bir gün sonra Rafsancani, FKÖ lideri Yaser Arafat'ın "Filistin halkına ihanet" ettiğini ve Oslo sürecinin uluslararası güçlerin Müslümanları bölmeye yönelik hain bir planı olduğunu söyledi. İran'a göre FKÖ ve Ürdün liderleri İsrail liderleriyle aynı masaya oturarak kendi halklarına ihanet etmişti. İran bu anlaşmaya tepki olarak 16 Mart 1994'te parlamentodaki 270 milletvekilinin çoğunluğu tarafından kabul edilen bir kararla, "İsrail'in dünya haritasından yok edilmesi gerek-

tiğini” söyleyen bir bildiri imzaladı. İran ayrıca Filistin meselesinin İsrail’e karşı silahlı mücadele dışında çözülemeyeceğini daha güçlü biçimde vurgulamaya başladı.⁶²

Oslo sürecine İran’ın bu kadar sert çıkması ve reddetmesi, ardından silahlı direniş gruplarını desteklemeye başlaması, -Filistin’de barışa karşı olmasından ziyade- bu anlaşmanın bölgesel jeopolitik çıkarlarına vereceği hasarla ilgiliydi. Nitekim olası bir barış ve Filistin meselesinin çözümü, dolaylı olarak İsrail-Suriye ve İsrail-Lübnan ilişkilerinde de etkili olacaktı. Bu kontekste İran’a daha az ihtiyaç duyacak olan Suriye ile de ittifak zayıflayacaktı. Bu anlamda İran’ın yıllarca yatırım yaptığı ve kaybetmek istemediği İran-Suriye-Hizbullah eksenini de ciddi tehlikeye girmiş olacaktı.

1997 yılında İran’ın başına gelen Muhammed Hatemi, devrimden sonraki süreçte ilk kez önemli ilkesel değişikliklere gitti. Batı ile diyalog ve iş birliği çağrısında bulunarak İran’ın yeni dönemde çok daha farklı politikalar izleyeceğinin sinyallerini veren Hatemi, Amerikan CNN kanalında yayımlanan meşhur röportajında Batı ile ilişkilerin yumuşatılması gerektiği konusunda açık bir mesaj verdi.⁶³ Nitekim başta Suudi Arabistan olmak üzere Körfez ülkeleriyle de diyalog başlatan Hatemi, Filistin meselesinin çözümüne yönelik bir formül bulunması gerektiğine inanıyordu.

Hatemi İran’ın terör gruplarını desteklediği tezini kesinlikle reddederek CNN’e verdiği mülakatta İsrail’e karşı düzenlenen terör saldırılarını kınadı. Diğer yandan Filistinli bazı gruplara verilen desteğin de özgürlüklerle alakalı bir mesele olduğunu savundu. “*Bana göre ülkelerinin kurtuluşu için savaştan halkların desteklenmesi, terörizme destek anlamına gelmez.*”⁶⁴ diyen Hatemi, Filistin

ile ilgili olarak Arapların ve dünyanın kabul edeceği bir anlaşmanın İran açısından da kabul göreceğini söyledi. Bu konuda Rafsancani ile benzer bir yaklaşım sergileyen Hatemi, iki devletli bir çözümün İran açısından kabul göreceğini belirtmekle, dolaylı olarak Filistin topraklarında bir İsrail devletinin varlığının kabul edilebileceğini de ima etmiş oluyordu.⁶⁵ Bununla birlikte, hâlihazırda yürütülen Ortadoğu Barış Süreci’ne neden karşı olduklarını da açıklayan Hatemi, sürecin başarılı olamayacağına inandıkları için muhalefet ettiklerini söylüyordu.⁶⁶ İran, her ne kadar doğrudan İsrail-Filistin barış görüşmelerini desteklediğini beyan etmese de Hatemi’nin açıklamalarında, alınan kararlara saygı duyacaklarını belirtmesi, ciddi bir yumuşamaya işaret ediyordu.⁶⁷

1997 yılında İran’ın başkenti Tahran’da toplanan İslam Konferansı’na Arap devletlerinden en üst düzey katılım sağlandı. Suudi Arabistan Kralı Abdullah ile birlikte FKÖ lideri Yaser Arafat da katılımcılar arasındaydı. İşgal ettiği bölgelerden çekildiği takdirde tüm Arap ülkeleri olarak İsrail’i tanımalarını öneren Suudi Kralı Prens Abdullah’ın barış teklifiyle dikkat çeken toplantıda, Hatemi de “Filistinliler neyi kabul ederse onu onurlandıracğız.” şeklinde bir uzlaşma mesajı verdi. Toplantıdan sonra Arafat, İranlıları bu kararlarından dolayı tebrik etti ve bu durumun FKÖ ile İran arasında yeni fırsatlar yarattığını söyledi.⁶⁸

Ahmedinejad ve Sertleşen Filistin Politikaları

ABD Başkanı George Bush, 11 Eylül olaylarının ardından Kuzey Kore ve Irak’la birlikte İran’ı da şer eksenini ülkelerinden biri olarak niteledi. Bu durum İran’ın dış politika davranışlarında büyük değişikliğe sebep oldu. Bu dönemden sonra İran Filistin meselesinde çok daha katı ve keskin bir

tutum sergilemeye başladı. İran bu dönemde açık bir şekilde Filistin'deki silahlı direniş gruplarını destekledi. Başta İslami Cihad olmak üzere Hamas ve bölgedeki diğer gruplara lojistik ve maddi anlamda yardım etmeye başlayan İran, 2006 yılında Gazze'de demokratik seçimle yönetime gelen Hamas yetkililerini de ağırladı.

İran'ın en üst düzey lideri, Hamas liderine; "*Filistin için kutsal savaş, İslam ve tüm Müslümanların onur savaşıdır. Tüm politik ve ekonomik baskıya rağmen Filistin halkına olan desteğimize devam edeceğiz. Kudüs meselesi sadece Filistin'in sorunu değil, tüm Müslümanların sorunudur.*" diyerek silahlı direnişe desteğini ilan etti.

2005 yılında İran'ın başına gelen Mahmud Ahmedinejad, başta Filistin olmak üzere İran dış politikasında önemli değişimleri başlattı. ABD tarafından uygulanan daha sıkı yaptırımlarla birlikte askerî müdahalenin de konuşulduğu bu günlerde İran, müdahalenin önlenmesi ve böyle bir tehdidin kendi topraklarından uzak tutulması adına özellikle Lübnan'da Hizbullah'a ve Filistin'de silahlı mücadele veren gruplara olan desteğini ciddi anlamda arttırdı.

Ahmedinejad dış politikadaki alternatiflerini çeşitlendirmek için bir yandan Küba, Venezuela ve Sudan gibi ülkelerle ilişkilerini geliştirirken bir yandan da Ortadoğu'da Müslüman halklar nezdinde nüfuzunu arttırmaya çalıştı. Ahmedinejad'ın en büyük jeopolitik hedefleri arasında ABD karşıtı Latin Amerika ülkeleriyle birlikte "üçüncü dünya" ülkelerini tekrar aktif hale getirmek vardı. Ahmedinejad, ülke ziyaretlerinde ve diplomatik görüşmelerde tarihsel adaletsizlikleri dile getirerek Filistin'deki Siyonist zulmüne ve Amerikan emperyalizmine dikkat çekiyordu.

Mahmud Ahmedinejad dönemi İran dış politikasında; mevcut uluslararası sistemde uluslararası kurumların gittikçe itibar kaybettiği, İsrail'in Filistin halkının haklarını her geçen gün daha fazla gasp ettiği ve uluslararası kuruluşların bu duruma sessiz kaldığı, büyük güçlerin zorbaca davrandığı ve diğer devletlere istediklerinde askerî ve siyasi müdahalelerde buldukları eleştirileri gündeme getiriliyordu. Bütün bu olumsuzluklara karşı mücadele edilmesi gerektiğini söyleyen Ahmedinejad, Yahudi soykırımının ise, Siyonizm'in Batı dünyasına sultanının temeli olan bir efsane olduğunu ve gerçekliğinin araştırılması gerektiğini savunuyordu.⁶⁹

Ahmedinejad, İran cumhurbaşkanı olduğu günden itibaren yaptığı konuşmalarda sık sık Filistin halkının mazlumiyeti ve Filistin topraklarının işgali konularını vurguluyordu. BM kürsüsünden de yüksek sesle dile getirilen bu görüşler, daha önce İran'ın pek etkili olmadığı Arap dünyasında da ciddi yankı buldu.⁷⁰ Ahmedinejad'ın iş başına gelmesiyle İran'ın barış sürecine karşı tutumu tekrar "İsrail'in yer üzerinden silinmesi gerektiği" tezine dönüş yaptı. İran'ın Ortadoğu barış sürecine karşı takındığı tavır, İran İslam Cumhuriyeti dış politikasının önemli meydan okumalarından biridir.⁷¹

Ahmedinejad İran cumhurbaşkanları arasında söylemsel anlamda İsrail karşıtlığı ile en fazla tanınan lider oldu. 1990'lı yıllarda Rafsancani ve Hatemi'nin ılımlı söylemlerinden sonra Ahmedinejad'ın sert söylemlerine büyük bir dönüşüm yaşandı. Ahmedinejad, "Siyonistsiz Bir Dünya" konferansında yaptığı konuşmada, sert bir şekilde şunları söylüyordu:

"Değerli imamımız (Ayetullah Humeyni), 'İşgal rejiminin (İsrail) yeryüzünden silinmesi gere-

kir.' dedi ve bu çok akıllıca bir açıklama idi. Biz Filistin meselesinde uzlaşamayız... Bu yenilgidir ve bu rejimin meşruluğunu kim kabul ederse aslında İslam dünyasının yenilgisine imza atmıştır. Sevgili imamımız mücadelesinde dünyadaki zulmün kalbi olan işgal rejimini hedef almıştı. Şüphesiz Filistin'de başlayan ve tüm İslam dünyası için gördüğümüz bu yeni dalga, İslam dünyasındaki bu utanç verici lekeyi ortadan kaldıracaktır. Bunu yaparken de her zaman hilelerden haberdar olmalıyız."⁷²

İran cumhurbaşkanının İsrail ve Filistin kontekstinde en radikal çıkışı ise Holokost açıklamalarıydı. Değişik platformlarda dünyayı Holokost verilerinin araştırılması gerektiği konusunda uyararak Ahmedinejad'ın böyle bir katliamın yaşandığı konusunu şüpheli bulduğuna dair de çeşitli beyanları oldu.

Ahmedinejad sadece söylemde kalmıyor, aynı zamanda Filistin'deki silahlı direniş gruplarına destek olarak ABD tehditlerini İsrail üzerinden savuşturmak istiyordu. Başka bir deyişle İran, ABD'den algıladığı tehditleri İsrail üzerinden uzaklaştırmaya çalışıyordu.

Bu döneme ilişkin İran için bir diğer önemli olay ise, 2006 yılında Filistin'de yapılan genel seçimlerde Hamas'ın ulaştığı siyasi zaferdir. Dinî lider Hamaney bu zaferi kibirli güçlerin büyük yenilgisi olarak görürken, bunun Filistin için önemli bir değişim anı olduğunu söylüyordu.⁷³ Gazze'deki siyasi zafer, Hamaney ve Ahmedinejad'ın da istedikleri şekilde Müslüman ulusların uyanışını çağrıştıran bir zaferdi. Bu durum Müslümanları artık pasif kurban kimliğinden aktif direnişçi bir kimliğe büründürüyordu. İran, bu zaferin ümmetin, özellikle de Arap dünyasının davranışına etki edeceğini ve tüm ümmetin uyanışına vesile olacağını savunuyordu.⁷⁴

Ahmedinejad döneminde Hamas ve İslami Cihad liderlerinin İran'a yaptığı ziyaretler ve İran'ın Filistin konusunda düzenlediği konferanslar ve toplantılar ile taraflar arası ilişkiler bir hayli geliştirildi. Nitekim Filistin ile ilgili yapılan bu konferansların tarihleri birçok sefer Batı ya da Arap ülkelerinin düzenlediği konferans ve toplantıların tarihleriyle örtüşüyordu.

Ahmedinejad döneminde İsrail Gazze'ye yönelik etkili saldırılar düzenledi. 2006 yılından itibaren İsrail'in hukuksuz olarak düzenlediği kara ve hava saldırıları, İran'ın söylemlerinin büyük ölçüde sertleşmesine sebep oldu.

Bununla birlikte Gazze krizi çerçevesinde İran'ın İsrail'e saldırma senaryosu, İran'ın bugüne kadar izlediği politikalarla uyumamaktadır. İran, bölgedeki grupları İsrail'e karşı desteklese de İsrail ile doğrudan bir çatışma içine girmekten kaçınmaktadır. Çünkü İran ile İsrail arasında oluşabilecek sıcak bir çatışma, ABD'nin de duruma dâhil olmasını beraberinde getirebilecektir. İran bu riski, nükleer programı dolayısıyla uluslararası arenada zaten kritik olan durumu nedeniyle göze almak istememektedir.⁷⁵

Ahmedinejad döneminin en önemli gelişmelerinden biri 2005 yılında Lübnan Başbakanı Refik Hariri'nin öldürülmesi ardından başlayan bölgesel gerilim oldu. Bu durum İran rejiminin Suriye'deki çıkarları ile Filistin topraklarındaki çıkarları arasında bir çelişki oluşturdu. Bu dönem Suudi Arabistan ile ilişkileri iyileştirme konusunda kararlı olan Ahmedinejad'ın bu tutumu, Ocak 2007'de İran ve Suudi Arabistan'ın Lübnan'daki şiddeti sona erdirmeye konusunda anlaşma sağlamanın etkili oldu. Ayrıca Filistin içindeki grupların anlaşmazlıklarını çözmeye ve Filistin grupları arasında ulusal bir birlik hükümeti tesis etmeye

çalışan Suudi Arabistan'ın Mekke'de düzenlediği görüşmelere İran da olumlu katkı sağladı.⁷⁶ Ancak Arap ülkeleri ile İran arasındaki bu yakınlaşma çok geçmeden sona erdi. 2008 yılında İsrail'in Gazze saldırılarına Arap monarşileri ve Mısır sessiz kalırken, saldırılara Türkiye ile birlikte en büyük tepkiyi İran gösterdi. İran'ın Gazze saldırılarına gösterdiği sert tepki, Ahmedinejad'ın Arap sokaklarındaki popüleritesini büyük oranda arttırdı. Bundan rahatsız olan başta Mısır olmak üzere Arap ülkeleri, İran'ı Arap iç işlerine karışmakla suçladılar.⁷⁷

İran ve Filistinli Gruplar

İran'da gerçekleştirilen devrim, dünya genelindeki İslami hareketlere genel anlamda bir hareketlilik getirmesine rağmen, Sünni dünyası yeni rejimin niteliği ve doğası ile ilgili temkinli tavrını korudu. Ancak Filistin'deki bazı silahlı direniş grupları, İran devrim modelini önemli bir kazanım olarak gördüler. Devrimin en belirgin etkisi, İslami grupları, en azından motivasyon anlamında, seküler ve sol gruplara kıyasla daha güçlü hale getirmesi oldu. Özellikle 1980'den itibaren güçlenen İslami Cihad grubu ile İran'daki tecrübeyi Filistin'de uygulama yolları aralandı.⁷⁸ Bir sonraki aşamada, 1983'ten itibaren Lübnanlı Hizbullah grubunun kurulması ve ardından Sünni İslam'ın temsilcisi olarak Hamas'ın 1987'de tarih sahnesine çıkışı, Filistin meselesinde yaşanan önemli gelişmeler oldu. Aynı dönemde geleneksel Filistin direniş hareketleri de varlıklarını güçlü biçimde muhafaza etmeye çalışıyorlardı.

İran ve FKÖ

İran-FKÖ ilişkilerinde, İran-İsrail ve İran-Arap dünyası ilişkilerinin seyri ve düzeyi büyük ölçüde belirleyici olmuştur. Şah döneminde İran, İsrail

ile yakın ilişkiler geliştirdiğinden doğal olarak FKÖ'ye mesafeli idi. Buna karşın sol eğilimli Filistinli gruplar da İran'daki rejime karşı muhalefete sempatiyle bakıyorlardı. Nitekim, başta FKÖ olmak üzere silahlı direnişte bulunan gruplar, Lübnan'da eğitim alan İranlı Şah karşıtı gruplarla ilişki içindeydi. Filistinli grupların İran'a yönelik düşmanlığı kısmen İran'ın İsrail ile olan gizli ilişkilerinden kaynaklanırken kısmen de farklı ideoloji ve ittifak modellerinden kaynaklanıyordu. Nitekim Şah, Batı yanlısı bir tutum izlerken, FKÖ Sovyet yanlısı bir siyaset takip ediyordu.⁷⁹

Bununla birlikte bölgede İsrail'in aşırı derecede güçlenmesi ve yavaş yavaş FKÖ'nün İran'ın iç muhalefetine lojistik destek vermesi, Şah'ın siyasetinde yumuşama getirmiş ve 1970'li yıllarda FKÖ ile yakınlaşma arayışları başlamıştı.⁸⁰ 1979 yılında İslami devrimle birlikte ikili ilişkiler hızlı bir şekilde gelişme eğilimine girse de hem ideolojik hem de jeopolitik sebeplerden dolayı ilişkilerde istenildiği kadar gelişme kaydedilemedi. İran-İrak Savaşı ile birlikte FKÖ'nün Irak'a yakın durması, ikili ilişkileri bozdu. Bunun yanı sıra, Humeyni ve taraftarlarının kendi zihinlerde yarattıkları Filistin direnişi imajı ile FKÖ savaşçıları arasında ciddi farklar ve çelişkiler vardı. İranlıların kafasındaki dindar direnişçi modeli ile mücadele şekli FKÖ ile uyumsuzdu.

1990 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasının Filistin ve Arap dünyasındaki yansımaları Madrid ve Oslo barış konferansları oldu. Bu süreç, FKÖ'nün uzlaşma sinyallerine şiddetle karşı duran İran'ın FKÖ ile olan ilişkisini daha da kötüleştirdi. İran bundan sonra FKÖ yerine yeni konjonktürde İslami Cihad ve Hamas gibi gruplara desteklerini arttırdı.⁸¹

Arap Baharı döneminde ise Filistin merkezî hükümetinin İran'a karşı tutumu çok daha sertti.

Mahmud Abbas bu süreçte İranlı muhalefetin diaspora temsilcisi Meryem Racavi ile bir görüşme gerçekleştirerek rejim karşıtı bir pozisyon aldığını açıkça gösterdi.

*İran ve Hamas*⁸²

Müslüman Kardeşler'in metodolojisini benimseyen Hamas, her ne kadar İran siyasi felsefesi ve mezhebiyle çelişse de pragmatik gerekçelerle İran'la iş birliği yapagelmıştır. Ancak Hamas, İran ile ilişkiler kapsamında teolojik köprüler kurmakla ilgilenmemiştir. Bu noktada İslami bir arka planı olmakla birlikte Hamas'ın Filistin'in millî koşullarını ve ideallerini temsil ettiğini ve temel mücadelesinin de ulusal bir Filistin devleti kurmak olduğunu belirtmek gerekir.

Hamas'ın bağlı bulunduğu Müslüman Kardeşler hareketi İran'a ve İslam devrimine hep eleştirel yaklaşmıştır. İran'ın Şii düşünceden esinlenmesi, Araplar konusundaki bazı düşmanca görüşleri ve dünyadaki tüm İslamcı grupları kontrol etmeye çalıştığı gibi birtakım düşünceler Hamas'ın bu tutumunda etkili olmuştur. Müslüman Kardeşler'in temel mantığı, ümmetin birliği üzerinedir. Bu kapsamda *ümme* fikri bağlamında bütün Müslümanların birliğini savunan Müslüman Kardeşler, Şii İran'ı tüm düşünsel ve dinî ayrılıklarına rağmen maslahat gereği katlanılabilir bir farklılık olarak görmeye çalışmış ve Şii-Sünni ayırımından kaçınılmasını savunmuştur. Böylece Müslüman Kardeşler, Humeyni'nin İslam Devrimi fikrini İslami prensiplere bağlı kalmak şartıyla benimsemekle birlikte, tarihsel olarak İran'ın devrim ihracı politikalarına karşı durmuştur.

Diğer yandan Humeyni'nin düşünceleri üzerinde Hasan el-Benna ve özellikle Seyyid Kutup

gibi Müslüman Kardeşler ekolü isimlerin etkili olduğu belirtilse de ideolojik sebeplerden ötürü İran ile Müslüman Kardeşler arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkiler hep sınırlı kalmıştır. İdeolojik ve fikirsel olduğu kadar bölgesel politikalar bağlamında da iki taraf birçok konuda ayrılmaktadır. Arap Baharı sürecinde ortaya çıkan bu durum, başta Tunus olmak üzere Mısır, Suudi Arabistan, Yemen ve özellikle Suriye kontekstinde, geçmişte olduğu gibi günümüzde de ciddi ihtilaflara yol açmıştır. Zira hem İran hem de Müslüman Kardeşler açısından söz konusu bölgeler potansiyel nüfuz alanı oluşturmaktadır.

İran ve Müslüman Kardeşler arasındaki bu soğukluğun Hamas'ın siyasal bildirgesine de yansıdığı görülür. Bahse konu bildirge içerik olarak İran ve Şiiliğe karşı bir tavır içermektedir. Hamas'ın lideri konumunda olan Şeyh Ahmet Yasin bu dönemde İran'a karşı bir tavır takınmıştır. Hamas hiçbir zaman Şii ideolojisini kabul etmeye yanaşmamıştır. İran'la Hamas'ın yakınlaşması siyasal çıkar temelinde olmuş ve ideolojik nitelik taşımamıştır. Dolayısıyla Hamas'ın çıkarları gereği zaman zaman İran'a karşı tavır alması kaçınılmaz olmuştur. Örneğin; Irak-İran Savaşı sırasında Irak'ı desteklemiş ve Saddam'ın idamı olayında da Arap ülkeleri ile birlikte İran ve Iraklı Şii grupları kınayan bir bildiri yayınlamıştır.⁸³

Diğer yandan İran'ın Hamas gibi gruplarla geçmişe göre daha fazla ilgilenmeye başlamasının sebebi, FKÖ ile yaşadığı ideolojik ve metodolojik sorunlardan kaynaklanmaktadır. Humeyni'nin dinî retoriği çerçevesinde İran'daki yöneticiler için İslami motifler ve motivasyonun önemli bir dış politika aracı haline gelmesi, Hamas'la ilişkilerin geliştirilmesine yol açmıştır. Bu anlamda İran'ın Hamas'la olan ilişkisi, Gazze'deki silahlı direniş

grupları açısından olduğu kadar İran rejiminin bölgesel jeopolitik çıkarları açısından da önemlidir.

Resmî olarak 1987 yılında kurulan Hamas, gerek metodoloji gerekse İslam anlayışı bakımından fıkıh ve akaid alanlarında İran'dan büyük ölçüde ayrılmaktadır. Zaman içinde iki taraf arasındaki ilişki, ortak noktalar ve çıkarlarda kesişmiş; İsrail'in yok edilmesi, tek bir Filistin devleti kurulması gibi söylemler iki taraf arasındaki önemli ortak noktaları oluşturmuştur.

İran ile Hamas arasındaki ilişkiyi çok dikkatli ele almak gerekmektedir çünkü İslami Cihad grubundan farklı olarak Hamas, Arap ülkelerinin desteğini kaybetmemek için İran ile özdeşleşmekten kaçınmış ve ilişkiler konusunda her zaman temkinli davranmıştır. İran'ın diğer Arap devletleriyle olan sorunlu ilişkileri, Sünni dünyasına karşı kullandığı olumsuz dil, Hamas ile olan ilişkisini büyük ölçüde sınırlandırmıştır. Bu anlamda Hamas hiçbir zaman İran'a tam bağımlı olmamış ve süreç içerisinde de İran'ı dengeleyecek müttefik arayışında bulunmuştur. Hamas imkânlar çerçevesinde mümkün olduğu kadar çok boyutlu ve çok yönlü müttefik arayışında bulunarak büyük ölçüde özerkliğini korumaya çalışmıştır.

Kuruluş evresinde Ürdün ile iyi ilişkiler kuran ancak İsrail istihbaratının baskısıyla siyasi lideri Halid Meşal başta olmak üzere diğer üyeleri Ürdün'den ayrılmak zorunda kalan Hamas,⁸⁴ 1990'ların başında Katar'da Şeyh Hamad bin Halife el-Sani'nin Veliyaht Prens olmasından sonra bu ülkeyle ilişkilerini geliştirmiştir. 1995 yılında Şeyh Hamad'ın emir olması ile ilişkiler daha da güçlenmiştir.⁸⁵ Alternatiflerini çoğaltmak adına 2000'li yıllarla birlikte Türkiye'yle yakınlaşmaya başlayan Hamas'ın bu arayışlarının

aslında İran ile olan ilişki düzeyindeki sorunlardan kaynaklandığını belirtmek gerekir.

Hamas'ın Ürdün'deki eski sözcüsü İbrahim Goşe, Hamas'ın İran ile olan ilişkilerinin Irak'ın Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgal etmesinden kısa süre sonra başladığını söylemektedir. Ona göre o sırada Filistin'de devam eden İntifada olaylarına destek toplamak için İran'ın başkenti Tahran'da toplanan İslami Sivil Toplum Kuruluşları Zirvesi bu süreçte dönüm noktası olmuştur. Zirveye katılmak üzere İran'a giden Goşe, burada üst düzey yetkililerle görüşerek Tahran'da bir Hamas temsilciliği açılması için İran'la anlaşmıştır. Açılan büroda İsrail'in sınır dışı ettiği İmad el-Alami temsilci olarak görevlendirilmiştir.⁸⁶

Bu döneme ilişkin iddialar arasında İran Devrim Muhafızları'nın Hamas'a lojistik destek verdiği ve 3.000 Hamaslı eylemcinin eğitimden geçirildiği de bulunmaktadır.⁸⁷ Bu iddiaları ortaya atan Mısır istihbaratı, ayrıca Rafsancani döneminde İran'ın Hamas'a sürekli olarak maddi yardımda bulunduğunu da öne sürmüştür.⁸⁸ Ancak Hamas'ın Ürdün'deki temsilcileri bu tür iddiaları kesin bir dille reddetmiştir. Hamas ve İran arasında var olan iş birliği konusunda çok sayıda sahte haber ve hikâye bulunmaktadır. Hamas, tüm bunların Oslo görüşmelerinin başarısızlığını örtmek için Yaser Arafat'ın propagandası olduğunu savunmuştur.⁸⁹

Oslo anlaşmalarına karşı çıkmak için Aralık 1993'te Sudan'ın başkenti Hartum'da toplanan İslam ve Arap Halkları Konferansı'na katılan Hamas temsilcisi Halid Meşal, Filistin topraklarının ancak cihadla geri alınabileceğini söylemiştir.⁹⁰ Bu dönemde söylem ve siyaset olarak İran ile örtüşen Hamas, kategorik olarak Madrid ve Oslo barış görüşmelerini reddetmiştir. Diğer bazı milliyetçi gruplarla birlikte Hamas'ın bu yakla-

şımı el-Fetih başta olmak üzere Arap ülkeleriyle ilişkilerin kötüleşmesine sebep olmuştur.⁹¹

1991 yılı Hamas'ın uluslararası arenada açılım yapmaya çalıştığı bir yıldır ve bu konuda İran'ın önemli desteğini alıyordu. O yıl İran, Hamas ve diğer direniş gruplarını "İslami direniş" için bir konferansa davet etti. İki ay sonra da Şam'da FKÖ'nün yürüttüğü barış görüşmelerine muhalefet eden diğer gruplarla birlikte toplantılar yapıldı. Ekim 1992'de Musa Ebu Marzuk liderliğindeki bir Hamas heyeti Tahran'ı ziyaret etti. Bu ziyaret sırasında, Hamas'a yıllık 30 milyon dolarlık bir sübvansiyon sözü verildiği ileri sürüldü.⁹²

2000'li yılların başında Hamas ile İran arasındaki ilişkiler çok daha farklı bir düzlemde yürütülmeye başlandı. İran için bölgesel jeopolitik dengelerde yaşanan değişim nedeniyle kayganlaşan siyasi zeminde, Filistin desteği daha stratejik bir seçenek haline gelmişti. Filistin'deki direniş gruplarına ve özelde Hamas'a destek vermesi İran'ın bölgesel jeopolitiğinde kurmaya çalıştığı "direniş eksenini" ile alakalıydı. İran'ın Suriye ve Lübnan'daki Hizbullah'ı da dâhil ettiği direniş hattı açısından Filistin içindeki kendine tabii gruplar önemli stratejik unsurlardı.⁹³ Bu denklemde bir yanda İran, Suriye, Hizbullah ve Hamas'tan oluşan direniş bloğu, diğer yanda İsrail, Suudi Arabistan, Mısır ve ABD'den oluşan statükocu güçler yer alıyordu. Bu manzara günümüze kadar yaşanan hemen her bölgesel olayda ortaya çıkan kamplaşmanın bir yansımasıdır.

2005 yılı Şubat ayında Lübnan'da Başbakan Refik Hariri'nin suikastla öldürülmesi ardından suçlamalar Hizbullah ve onun ardındaki güçler üzerine yoğunlaşınca İran açısından ciddi bir stratejik dezavantaj ortaya çıktı. Tahran yönetiminin bu sorunu aşmak için yeni hamleler ge-

liştirmesi gerekiyordu. Nitekim, Aralık 2005'te Halid Meşal İran'ın başkentinde misafir edildi. Meşal, Tahran'da Ali Hamaney ve birçok siyasetçi ile bir araya geldi. İran'ın resmî haber ajansına göre Hamaney'in Meşal'e yönelik sözleri direniş üzerinde yoğunlaşıyordu.

Hamaney, "*Filistinlilerin kurtuluşunu ve ülke halkının geleceğini güvence altına almanın tek yolu, birliktelik ve İslam'a bağlılıkla direnmektir.*" demişti. Ayrıca Hamaney "*İntifada, Filistin ulusunun Siyonist rejim ve Amerika'dan daha güçlü olduğunu kanıtladı.*" diyerek açık bir meydan okumada bulunmuştu. Benzer şekilde Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad da "*Hepimiz Filistin hareketine hizmet sunarken dinî ve ilahî sorumluluklarımıza kulak vermeliyiz.*"⁹⁴ diyerek hem Filistin'e olan desteği bir anlamda itiraf etmiş oluyor hem de direnişçilerin arkasında olduğunu ilan ediyordu.

Bu ziyaret sırasında Hamas lideri Meşal de İran'da başta camiler olmak üzere birçok yerde konuşmalar yaptı. Meşal'in Tahran'daki temel mesajı, İslam etrafında birlik ve beraberlik çerçevesinde direnişin önemi ve Filistin davasının Müslümanların önemli bir direniş noktası olduğu vurgusuydu. Meşal ayrıca İran devletine ve halkına da Filistin davasına yardımlardan dolayı teşekkürlerini dile getirdi.⁹⁵

Hamas'ın 2006 yılında Filistin tarihinde yapılan ilk demokratik seçimleri kazanmasından sonra, Batı dünyası seçim sonuçlarına itiraz etti; İran ise, Hamas'a daha sistematik bir şekilde destek vermeye başladı. Hamas'ın özellikle Gazze Şeridi'nde tek başına hâkimiyet kurması, İran açısından tıpkı Lübnan'da Hizbullah'ın sahip olduğu etkinliğe benzer bir yönetim kurulabileceği yönündeki görüşleri güçlendirdi. Bu dönemde

İran Hamas'a ekonomik, askerî ve lojistik alanda desteklerini arttırdı. Böylesi bir zafer ve ardından gelen destek, 2004 yılında lideri Ahmet Yasin'i İsrail'in düzenlediği suikast saldırısında kaybeden Hamas'a önemli bir toparlanma şansı veriyordu.

Hamas'ın İran ile yakınlaşmasının en önemli gerekçesi, 2006 yılında kazandığı seçimler sonrasında yaşadığı uluslararası tecrittir. ABD, Hamas hükümetini tanımak için önce Hamas'ın İsrail'i tanımamasını, silah bırakmasını ve daha önceki hükümetlerin yaptığı anlaşmaları kabul etmesini şart koşmuştu. Bu şartlar Hamas tarafından kabul edilmedi. Böyle bir ortamda, Amerikan müttefikleri olan Mısır, Ürdün ve Suudi Arabistan da Hamas hükümetine ekonomik yardımları kesti. Bu durum üzerine İran Hamas'a 50 milyon dolar yardım sözü verdi. Aralık 2006'da Hamas'ın önde gelen isimlerinden Filistin Başbakanı İsmail Haniye Tahran'a bir ziyaret gerçekleştirdi. Bu ziyaret sırasında Ahmedinejad'ın daha önce 50 milyon dolar olan nakdi yardım sözü 250 milyon dolara çıkarıldı ve 100.000 Filistinli memurun altı ay boyunca maaşlarının İran tarafından ödenmesi sözü verildi. Bunun karşılığında Haniye, tüm uluslararası baskılara rağmen Hamas'ın İsrail'e karşı cihada devam edeceğini ve Siyonist rejimi hiçbir şekilde tanımayacağını açıkladı.⁹⁶

Bu dönemden itibaren İran'ın Filistin'e yönelik yardımlarının çerçevesi ve kapsamı büyük ölçüde somutlaşmaya başladı. İran'ın Hamas'a yönelik yardım ve desteklerinin hangi alanları kapsadığına ilişkin çeşitli veriler olsa da bunlar genel itibarıyla ekonomik, lojistik, askerî ve siyasi yardımlardır.

Keith A. Petty'nin iddiasına göre, İran tarafından Hamas'a özellikle askerî teknoloji, eğitim ve mühimmat alanlarında büyük yardımlar yapılmıştır. İran; tonlarca patlayıcıyı, binlerce küçük çaplı

silah ve mermiyi, önemli miktarda tanksavar ve uçaksavar roketi Mısır ve Gazze arasındaki tünellerden bölgeye aktarmıştır. İran ayrıca Hamas'la yaptığı askerî bir anlaşmayla da düzenli silah üretimi yapılabilir bir sistemi Gazze'de kurma kararı almış ve Hamaslılara Filistin ve İran'da patlayıcı yapmayı öğretmiştir.⁹⁷

Hamas'ın finans kaynakları ile ilgili birçok spekülasyon olmakla birlikte İran'ın bu konudaki desteğinin boyutları hep meçhul kalmıştır. İki taraf arasındaki maddi ilişkiler, resmî kayıtlar ilan edilmediğinden miktar olarak bilinmemektedir.⁹⁸ İran'ın Hamas'a yönelik finansal yardımları ile ilgili veriler, değişik ülkelerin istihbarat raporlarına yansımıştır. Mesela CIA Direktörü James Woolsey, 1995 yılında İran'ın Hamas'a 100 milyon doları aşkın para sağladığı iddiasında bulunmuştur. Aynı şekilde 2002'de Kanada Güvenlik İstihbarat Servisi tarafından yapılan bir değerlendirmede, Hamas'ın her yıl İran'dan 3 ila 18 milyon dolar arasında maddi yardım aldığı iddia edilmiştir. Tüm bu söylemlere rağmen İran'ın Hamas'a olan finansal yardımlarının ne miktarını ne de boyutunu ispatlamak mümkün olabilmıştır.⁹⁹

Hamas ve İran arasındaki bu ilişki, İran'ın Hamas'ı kontrol ettiği manasına gelmemektedir. Bütün lojistik ve maddi yardımlar bir yana, Hamas sadece silahlı bir hareket olmayıp eğitim ve İslami terbiyeyi de ön plana çıkaran bir gruptur. Dolayısıyla Sünni Arap olması hasebiyle Hamas, hem ümmet yanlısı hem de millî bir gruptur. Nitekim 2006 parlamento seçimlerinden sonra Halid Meşal ilk yurt dışı ziyaretini Tahran'a değil Riyad'a yapmıştır. Bu durum Hamas'ın tercihi ile ilgili önemli bir veridir.

2011 yılında başlayan Arap Baharı ile birlikte İran politikaları İsrail'den ziyade Suriye ve Lübnan gibi kazanımların korunması yanı sıra Bahreyn

ve Yemen gibi ülkeler üzerindeki etki alanını arttırılmasına odaklanmıştır. Bu aşamada Arap ayaklanmaları lehine bir tutum sergileyen Hamas ile özellikle Suriye konusunda farklı düşünen İran arasında ayrışma başlamıştır. Suriye’de ikamet eden dönemin Hamas Siyaset Büro Temsilcisi Halid Meşal başta olmak üzere Hamas liderleri Şam’dan ayrılarak başka Arap ülkelerine geçmek zorunda kalmıştır. Arap Baharı, taraflar arasındaki ikili ilişkileri derinden etkilemiş hatta maddi yardımların kesilmesine yol açmıştır.¹⁰⁰ Ancak Hamas’ın Suriye’deki Esed rejimi ile ilişkilerinin kesilmesi, İran’ın Hamas’a yardımlarının kesilmesine yol açsa da ilişkiler tamamen kopmamıştır.¹⁰¹ İran’ın “mazlumlarla dayanışma” söylemi, Arap Baharı ile birlikte Filistin’de işlevsizleşmiş; İran ve Hamas arasında Suriye meselesinde ayrışma yaşanması, İran’ın Hamas’a olan lojistik ve ekonomik yardımlarının sonlanmasına sebep olmuştur.

Aynı dönemde Mısır’da rejim değişikliği ile sonuçlanan süreç de İran-Hamas ilişkilerini etkileyen bir diğer faktör olmuştur. Hamas’ın Mursi önderliğinde Mısır’la geliştirilen münasebetleri, İran’ın Gazze Şeridi’ndeki nüfuzuna bir meydan okuma olarak görülmüştür. Refah Sınır Kapısı’nın açılması ve Mısır’ın Filistin direnişine destek sinyalleri vermesi, İran ve Hamas ilişkilerini daha da soğutmuştur.¹⁰² Ancak bir süre sonra Mısır’da gerçekleştirilen karşı darbe ile Müslüman Kardeşler grubunun iktidardan uzaklaştırılması ve Suriye’de rejimin ayakta kalması gibi gelişmeler, dengeleri bir kez daha değiştirmiştir. Özellikle 2016 yılından itibaren İran ile Hamas arasında görüşmeler yeniden başlamıştır. Hamas yetkilileri Tahran’a gitmiş ve burada Meclis Başkanı Ali Laricani ve İran Yüksek Ulusal Güvenlik Konseyi Sekreteri Ali Şemhani ile görüşerek başarılı bir ziyaret gerçek-

leştirmiştir.¹⁰³ Söz konusu bu süreçte birlikte İran devlet bürokrasisinden isimler, Filistin davasına yönelik yardımların asla kesintiye uğramadığı ve yardımların her zaman devam edeceği yönünde art arda açıklamalarda bulunmuşlardır.¹⁰⁴ İran Dışişleri Bakanı Cevad Zarif de Tahran’da Hamas’ın İran temsilcisi Halid Kadumi ile yaptığı görüşmeden sonra İran’ın Filistin politikasının geçmişte olduğu gibi aynen devam edeceğini söylemiştir.¹⁰⁵

İran-Hamas ilişkileri pragmatik ve çıkar odaklı olduğundan, Arap Baharı sürecinde Hamas’ın İran’dan uzaklaşıp Arap halklarına yakın durması normal karşılanmalıdır. Hamas’la İran arasında Hizbullah ile İran arasındaki ilişkiye benzer bir emir-komuta zinciri olmadığından iki tarafın birbirine bakışı dönemsel olarak inişli çıkışlı olmuştur.

İran’ın başta Hamas olmak üzere Filistinli gruplara olan ilgisinin “direniş eksenli” veya “ümme bilinci” ile şartsız ve karşılıksız olmadığı, pragmatik ve çıkar eksenli olduğu görülmektedir. İran dış politikası açısından Filistin meselesi her şeyden önce Arap dünyasına açılan bir kilit niteliği taşımaktadır. Stratejik olarak Filistin, İran dış politikası için önemli bir mevkide yer almaktadır.

Günümüzde Hamas-İran ilişkileri belli bir seviyeye gelmiş olsa da henüz eskisi kadar ileri değildir. İki taraf arasında dönemsel ittifaklar kurulsada dahi tarafların farklı önceliklere sahip olması, uzun vadede ve bölgesel gelişmelerden bağımsız olarak aralarında sağlam bir ilişki kurulmasını ideolojik ve metodolojik sebeplerden dolayı imkânsız kılmaktadır. Yine Arap dünyasında ve özellikle Mısır’da iç konjonktürün değişmesi halinde Hamas-İran ilişkilerinin tekrar sorgulanmaya başlanacağı da iddia edilebilir. Bütün bunların yanı sıra, İran’la iş birliğine yatkın farklı grupların

varlığı, Hamas'la ilişkilerin tümüyle düzelmesini önleyen bir diğer unsurdur.

İran ve İslami Cihad

İran'dan ideolojik ve siyasal olarak en fazla etkilenen Filistinli grup İslami Cihad'dır. İran'da gerçekleşen devrimin siyasal değerlerini neredeyse bütünüyle benimseyen İslami Cihad, Humeyni'nin yanı sıra Hasan el-Benna, Seyyid Kutub ve İzzettin Kassam gibi isimleri de kendi düşünce sistematiğine yerleştirmiştir. Örgütün Filistin'deki siyasi ağırlığı sınırlı olmakla birlikte askerî olarak önemli bir gücü bulunmaktadır.¹⁰⁶

Örgüt, 1979 yılında Fethi Şikaki önderliğinde Mısır'da okuyan bazı Filistinli öğrenciler tarafından kurulmuştur. 1979 yılında gerçekleşen İran İslam Devrimi'nden etkilenerek Müslüman Kardeşler'den ayrılan grup kurucuları, Filistin topraklarındaki kurtuluşun ancak İslamcı bir başkaldırı ve cihadla mümkün olabileceğini savunuyorlardı.¹⁰⁷ İslami Cihad üyelerinin sayısı tam olarak bilinmese de örgütün birkaç bin kişiden oluştuğu ifade edilmektedir. Toplumsal tabanı çok geniş olmadığından İslami Cihad'ın Hamas'tan farklı olarak Filistin'de sosyal, ekonomik ve siyasal anlamda kurumsal ağları yoktur.¹⁰⁸

İsrail'e karşı geleneksel olmayan taktikler kullanan örgüt, Filistin'deki geleneksel direniş metotlarından ve gruplarından belli ölçüde farklılaşmıştır. Hamas'tan daha gizli bir yapılanma olduğundan halkla iç içe geçmesine imkân sağlayacak sosyal programlardan yoksundur. İslami Cihad'ın amacı da Hamas'la benzer şekilde Siyonistleri Filistin topraklarından sürmek ve işgale karşı direnmektir ancak İhvan reformizminden beslenen Hamas'tan farklı olarak inşacı bir konsepte sahip değildir.

İlk kurucusu olan Fethi Şikaki *İslami Hareket ve Kudüs* adlı kitabında “Filistin millî çözüm önerisi” başlığı altında kaleme aldığı bölümde, Filistin meselesinin çözümü konusunda vahdet ve birleşme ilkesini öne çıkarmıştır. Bu öneriye göre, İsrail'i yok etmeden önce Arap toplumunu ıslah etmenin hiçbir faydası yoktur; zira İsrail'in sebep olduğu çıkmaz ve kriz, Arap toplumunun karşılaştığı her türlü başarısızlığın, parçalanmanın ve çözümsüzlüğün sebebidir.¹¹⁰

İslami Cihad hareketini kuran Şikaki, 1979 yılında Mısır'da iken kaleme aldığı *Humeyni: İslami Çözüm ve Alternatif (Humeyni: al-Hall al-Islami wal Badil)* adlı kitabı sebebiyle Mısır'dan Filistin'e sınır dışı edilmiştir.¹¹¹ Şikaki ve hareketinin İran'dan etkilendiği üç temel nokta vardır: Birincisi Ayetullah Humeyni'nin karizmatik liderliği ve onun Filistin yanlısı söylemi; ikincisi Humeyni'nin cihad ve şehadet kavramları üzerine inşa ettiği kimlik; üçüncüsü de İslam devleti kurma konusundaki başarısı.¹¹²

Dolayısıyla Filistin direniş grupları arasında bu görüşleri sebebiyle hem fikirselsel hem de ideolojik ve politik olarak İran'a en yakın duran grup İslami Cihad'dır. Öyle ki örgüt, mücadele yönteminden devlet mefhumuna kadar her konuda İran İslam Devrimi'ni esas almıştır. İslami Cihad, toplumsal anlamda ve fıkıh yorumunda da ciddi bir dönüşüm yaşamıştır. Örgütün ana mantığı “Allah'a iman ve silah” kavramında mecedilmiştir.¹¹³

Bununla birlikte Batı Şeria ve Gazze'de İslami Cihad hareketinin ortaya çıkışını sadece İran devrimi ile açıklamak da yeterli değildir.¹¹⁴ İran devriminin İslami Cihad üzerindeki etkisi, Humeyni'nin İslami bir devrimin gerçekleşebileceği umudu ve inancının artması ile alakalıdır. Fethi Şikaki, Filistin davasının ancak İslami

yöntemlerle çözülebileceğine inanıyordu. Bunun için İslami Cihad, İran'daki cihad ve istişhad konseptini benimsemiştir. Örgüt, Filistin meselesini milliyetçilik üzerinden Arap meselesi olarak değil, ümmet kavramı üzerinden okuyarak tüm Müslümanların davası görüyordu. Bu nedenle İslami Cihad, kuruluşundan kısa bir süre sonra, 1981 yılından itibaren kademeli bir şekilde Müslüman Kardeşler ideolojisinden Humeyni'nin fikirlerine daha yakın bir anlayışa kaymaya başlamıştır. İran da 1988 yılından itibaren İslami Cihad'a lojistik, askerî ve maddi yardımlarda bulunmuştur.¹¹⁵

Şikaki'nin 1988 yılında İran'ın başkenti Tahran'a yaptığı ilk ziyaretten sonra İslami Cihad-İran ilişkileri daha da güçlenmiştir. Bu ilişkiden dolayı övünç duyan Şikaki, ziyaretleri sırasında, Filistin davasına ve Filistin'in özgürleşmesi konusuna verdiği desteklerden ötürü İran İslam Cumhuriyeti'ne teşekkürlerini bildirmiştir. Ancak bütün bunlara rağmen İslami Cihad İran'dan yardım aldığını resmî olarak kabul etmemiştir.¹¹⁶

Sonraki dönemde de, özellikle 1990'lardaki Madrid ve Oslo süreçlerine karşı çıkan İslami Cihad, İran'ın görüş ve politikalarına yakın durmuştur. Aynı zamanda dünyada diğer İslami gruplardan farklı olarak örgüt, İran-İrak Savaşı esnasında İran'ı destekleyen nadir Sünni gruplardan biri olmuştur.¹¹⁷

İslami Cihad'ın esas büyümesi ve Filistin'de görünür hale gelmesi 1990'lı yıllarda barış görüşmelerinin başlamasıyla bağlantılıdır. Madrid Barış Konferansı ile başlayan ve Oslo ile devam eden sürece şiddetle karşı çıkarak bu görüşmelerin İsrail'in meşruiyetini sağlayacağını savunan İslami Cihad, süreci baltalamaya çalışmıştır. İşte tam bu dönemde daha görünür ve ses getirici

eylemler yapmaya başlayan örgüt, İran ile ilişkilerini sıkılaştırmıştır. Barış görüşmeleri sonucunda bölgede ciddi bir jeopolitik kayba uğrayacağını düşünen İran da sürece karşı kesin bir tavır alarak Filistin'deki silahlı direniş gruplarını daha somut bir şekilde desteklemeye başlamıştır. İran bu dönemde İslami Cihad ile birlikte hareket etmiş ve örgüte birçok alanda destek sağlamıştır.

İran'ın İslami Cihad'a ekonomik, askerî ve lojistik desteğinin boyutu konusunda rakamlar net olmakla birlikte, Fethi Şikaki bir konuşmasında, İran'ın Filistinli şehit ailelerini desteklemek için 3 milyon dolar, İsrail hapishanelerinde tutulan 10.000 mahkûmun yakınları için de belirli oranda destek verdiğini söylemiştir.¹¹⁸

Arap Baharı sürecinde Hamas başta olmak üzere birçok Filistinli örgüt, Suriye rejimi ile ayrı düşmelerinden dolayı Şam'ı terk etmek zorunda kalmıştır. Bu süreçte İslami Cihad, İran ve Suriye tezlerine daha yakın durduğu için bu ülkede kalan ender gruplardan biri olmuştur.

İran ve Sabirin Hareketi

Arap Baharı sürecinin başlamasının ardından değişen ittifaklar ve denklem kapsamında Hamas'tan beklediği desteği alamayan İran, özellikle Gazze'de kendisiyle hem ideolojik hem de operasyonel olarak uyumlu hareket edecek bir partner arayışı içine girmiştir. Bu süreçte İslami Cihad'ın Filistin içindeki görece marjinal konumu, Tahran yönetimi açısından geniş tabanlı bir yapıyla iş birliği ihtiyacını arttırmıştır. Bu ortamda, 2014 yılında, İslami Cihad'dan ayrılan Hişam Salem önderliğinde bir grup da Sabirin Hareketi adıyla yeni bir yapılanmaya gitmiştir. Ancak söz konusu grup, Arap Baharı sürecinde Hamas'ın İran ile kötüleşen ilişkilerinin bir sonucu

olarak görüldüğünden Filistin içinde “bölen etkisi” yapacağı için tepkiyle karşılanmıştır. Sabirin Hareketi’nin Gazze içinde resmî olarak bir varlığı yoktur, ancak zayıf da olsa askerî yapılanma çabaları gözlenmektedir; grubun Batı Şeria’daki etkisi de sınırlıdır.¹¹⁹

Son Değerlendirme

İran açısından Filistin meselesinin ne anlam ifade ettiği büyük bir tartışma konusudur. Her ne kadar başından itibaren bütüncül bir Filistin siyaseti izlediğinden bahsedilmese de İran, İsrail’in kurulduğu günden itibaren kategorik olarak Filistinlilerin yanında olmuştur. Bu noktada Şah dönemi politikalarında Soğuk Savaş’ın ideolojik tercihleri ve Amerikan dayatmaları baskın bir karakter taşıdığı için, İran yönetimi İsrail’e yakın görünse de söylem olarak Filistin davasına dönemsel destekler vermekten geri durmamıştır.

Bununla beraber, başlangıçta Arap ülkelerinin tekelinde görünen Filistin meselesi İran açısından öncelikli bir konu olmamıştır. Her şeyden önce FKÖ ve genel olarak Filistin meselesinin Arap milliyetçiliğinin en önemli meselelerinden olması, İran-Filistin ilişkilerini sınırlandıran temel olgular olmuştur. Ancak 1979 yılındaki devrimden sonra İran’ın Filistin meselesine ilişkin söylemi değişmiştir. O güne kadar sosyalist hareketlerin ve Arap rejimlerinin kontrolündeki Filistin davasını adeta “İslamileştiren” İran, anti-Siyonist söylemi herkesten daha fazla yükseltmiştir. Bir süre sonra bunu bir adım daha ileri götüren devrimci İran, farklı gruplar ve ülkeler aracılığı ile Filistin davasına yardımlarda bulunmuştur.

Ancak 1980’li yıllarda bu yardımlar doğrudan Filistinli gruplara verilmek yerine, Hizbullah

başta olmak üzere farklı Şii gruplar ya da İran yanlısı hareketler üzerinden anti-Siyonist mücadeleye aktarılmıştır. 1990’lı yılların yeni dünya düzeninde bölgesel dengelerde yaşanan değişim ve İsrail işgalini hızla meşrulaştıran barış süreçleri, İran ile Filistin’deki direniş gruplarını yakınlaştırmıştır. Bu dönemde Hamas’ın büyük bir toplumsal ve askerî güç olarak sivrilmesi ise bu yakınlaşmada lokomotif rol oynamıştır.

2000’li yılların getirdiği yeni şiddet dalgası, bölgesel işgaller ve giderek ayrışan İran-Arap çıkarları, Filistin cephesinde sonuçlarını göstermekte gecikmemiştir. Özellikle Arap Baharı süreci ile birlikte İran’ın ulusal çıkarları ve bölgesel stratejileri ön plana çıkmıştır. Bu aşamada İran’ın Filistinli grupları araçsallaştırdığı ve kendi stratejik çıkarları için kullanmaya çalıştığı yönündeki suçlamalar da artmıştır. Arap Baharı sürecinde İran’ın imajı büyük bir yara almıştır. İran ile yakın görünmek büyük Arap kamuoyu desteğini kaybetme riski taşıdığından özellikle Hamas, Tahran yönetiminden uzaklaşmıştır. Bu süreçte Filistinlilerin %70’i İran’ın bölgedeki faaliyetlerinin istikrarsızlaştırıcı olduğunu, etnik ve mezhebî ayrımcılık yaptığını ifade etmiştir.¹²⁰

İran’ın İslam dünyasında ve Ortadoğu’da eski imajını tekrar kazanabilmesi için Arap ve Filistin kamuoyunda ciddi bir yenilenmeye ihtiyacı vardır. Ancak bunun için öncelikle Filistin davasına destek konusundaki samimiyetini kanıtlanması gerekecektir. Suriye rejimine verdiği desteği hep İsrail tehlikesiyle mücadele konseptine bağlayan İran, ciddi bir inandırıcılık sınavı vermektedir. Bu sınavın en zor sorusu ise, Filistin davasındaki pragmatist çizginin ne derece sürdürüleceği konusundadır.

Sonnotlar

- ¹ Nasser Kashef Asl, *1979 Sonrası İran'ın Orta Doğu Politikası ve Bölge Ülkeleri ile İlişkileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara, 2009, s. 209.
- ² Trita Parsi, *Treacherous Alliance The Secret Dealings of Israel, Iran, and The United States*, Yale University Press, 2007, s. 19-20.
- ³ Parsi, s. 20.
- ⁴ Parsi, s. 20-21.
- ⁵ Türk Akademisi Dış Politika Araştırmaları Merkezi, Rapor No. 2 // Kasım 2012.
- ⁶ Parsi, s. 19-21.
- ⁷ Muhammed Ahmed Abdi Ebu Sade, *Siyasetu'l İraniye Ticahu el-Harekatu el-Mukavvemetu el-İslamiyetu fi Filistin*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ezher Üniversitesi, Gazze, 2012, s. 20-26.
- ⁸ Ebu Sade, s. 27.
- ⁹ Asl, s. 187.
- ¹⁰ Sohrab Sobhani, *The Pragmatic Entente: Israeli-Iranian Relations: 1948-1988*, Praeger, New York, 1989, s. 141-151.
- ¹¹ Samuel Segev, *The Iranian Triangle*, The Fress Press, New York, 1988, s. 30.
- ¹² Babak Ganji, *Politics of Confrontation The Foreign Policy of The Usa And Revolutionary Iran*, New York, 2006, s. 21-22.
- ¹³ Sobhani, s. 51-53.
- ¹⁴ Hafız Mammadov, "ABD'nin Suudi Arabistan-İran İşbirliğine Dayalı Körfez'de Güvenlik Politikası: 'Çifte Sütun' Politikası", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, C. 4, S. 2, s. 169-196.
- ¹⁵ Hakkı Öznur, "İsrail-Kürt İlişkilerinin Arka Planı", *2003 Aylık Dergi*, Temmuz 2004, Ankara, s. 35.
- ¹⁶ Parsi, s. 21-22.
- ¹⁷ Jalil Roshandel, Nathan Chapman Lean, Iran, Israel, and the United States Regime Security vs. Political Legitimacy, Praeger, USA, 2011, s. 35-36.
- ¹⁸ Parsi, s. 23.
- ¹⁹ Roshandel, Lean, s. 38.
- ²⁰ Roshandel, Lean, s. 38-39.
- ²¹ Roshandel, Lean, s. 37-38.
- ²² Segev, s. 31.
- ²³ Ben Offiler, *US Foreign Policy and the Modernization of Iran Kennedy, Johnson, Nixon and the Shah*, Pelgrave Macmillian, 2015, s. 119.
- ²⁴ Offiler, s. 117.
- ²⁵ Parsi, s. 48.
- ²⁶ Parsi, s. 30.
- ²⁷ Parsi, s. 71.
- ²⁸ Parsi, s. 71.
- ²⁹ Parsi, s. 72.
- ³⁰ Parsi, s. 25.
- ³¹ Muhammed Şeitani, *إيران والقضية الفلسطينية... دعم متواصل ومستمر حتى النصر والتحرير*, *el-Beyan*, 2016, <http://www.albinnaa.com/archives/article/123052> (Ocak 2018).
- ³² Sari Arabiy, *لحاضرا من شيء التاريخ من شيء: وحماس وإيران ، فلسطين*, *İsnaat*, 28 Şubat 2017, <https://www.ida2at.com/iran-hamas-and-palestine-some-history-some-present/> (Aralık 2017).
- ³³ Davud Turan, "Gazze Operasyonu Işığında İran'ın İsrail-Filistin Sorununa Yaklaşımı", *Ortadoğu Analiz*, Şubat 20'09, C. 1, S. 2, <http://www.orsam.org.tr/files/OA/2/6davut.pdf> (Kasım 2017).
- ³⁴ Adem Yılmaz, "İran'ın 'Derin' Dönüşümü", *Anlayış*, Eylül 2004, S. 16, s. 51.
- ³⁵ Abdullah Yeğin, "Devrimin 35. Yılında İran Dış Politikası", *SETA Perspektif*, S. 32, Şubat 2014, http://file.setav.org/Files/Pdf/20140311122633_devrimin-35-yilinda-iran-dis-politikasi-pdf.pdf (Ocak 2018).
- ³⁶ Nihat Ali Özcan, Emre Bayır, "Ortadoğu Barış Süreci Oyuncuları ve İran", *Stratejik Analiz*, C. 2, S. 22, Şubat 2002, s. 46.
- ³⁷ Tally Helfont, *The Palestianian Islamic Jihad's U.S. Cell [1988-95]: The Ideological Foundations of Its Propaganda Strategy*, Center on Terrorism and Counterterrorism at The Foreign Policy Research Institute, 2009, s. 11.
- ³⁸ Asl, s. 197-222.
- ³⁹ Muhammed Fatih Özkan, *İran'ın Ortadoğu'da Etkinlik Arayışları: Devrim İhracı Politikasından "Şii Hilali" Söylemine*, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale, 2013, s. 117-118.

- ⁴⁰ Abdulkadir Tafuş, *المتغيرات الواقعية الفلسطينية والقضية الإيرانية*, *El Cezire Araştırma Merkezi*, Aralık 2012, <http://studies.aljazeera.net/ar/reports/2012/12/2012121373958469610.html> (Ekim 2017).
- ⁴¹ Parsi, s. 82.
- ⁴² Ganji, s. 118-119.
- ⁴³ Parsi, s. 84.
- ⁴⁴ Shireen T. Hunter, *Iran's Foreign Policy in the Post-Soviet Era Resisting the New International Order*, 2010, s. 219.
- ⁴⁵ Parsi, s. 84.
- ⁴⁶ Parsi, s. 85.
- ⁴⁷ Parsi, s. 92.
- ⁴⁸ Gürkan Biçen, "Ayetullah Humeyni'nin 1980 Öncesi Söyleminde İran İslam İnkılabı'nın Meşruiyet Temeli Olarak Siyonist Rejim Problemi", *İran Çalışmaları Dergisi*, C. 1, S. 1, ss. 52-83.
- ⁴⁹ Biçen, "Ayetullah Humeyni'nin 1980...", s. 77.
- ⁵⁰ Biçen, "Ayetullah Humeyni'nin 1980...", s. 77-78.
- ⁵¹ Biçen, "Ayetullah Humeyni'nin 1980...", s. 79.
- ⁵² Hilal Dereli, *Hatemi Dönemi İran Dış Politikasında Karar Alma Süreci (1997-2005)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2010, s. 124.
- ⁵³ Parsi, s. 99.
- ⁵⁴ Ganji, s. 129.
- ⁵⁵ Asl, *age*.
- ⁵⁶ Parsi, s. 107.
- ⁵⁷ Parsi, s. 134.
- ⁵⁸ Dereli, s. 124.
- ⁵⁹ Parsi, s. 153.
- ⁶⁰ Parsi, s. 155.
- ⁶¹ Bayram Sinkaya, "Filistin Meselesi, Direniş Ekseni ve İran", *Ortadoğu*, Eylül-Ekim C. 6, S. 64, s. 28-31.
- ⁶² Parsi, s. 175.
- ⁶³ Muhammed Hatemi'nin CNN'e verdiği mülakat, bk. <https://www.youtube.com/watch?v=YpeS1bAyQhk>
- ⁶⁴ Muhammed Hatemi'nin CNN'e verdiği mülakat.
- ⁶⁵ Parsi, s. 211-212.
- ⁶⁶ Dereli, *age*.
- ⁶⁷ Dereli, *age*.
- ⁶⁸ Parsi, s. 204.
- ⁶⁹ Yeğin, "Devrimin 35. Yılında...".
- ⁷⁰ Anoushiravan Ehteshami, Mahjoob Zweiri, *Iran and the Rise of its Neoconservatives The Politics of Tehran's Silent Revolution*, I.B.Tauris, New York, 2007, s. 107-108.
- ⁷¹ Asl, *age*.
- ⁷² Ehteshami, Zweiri, s. 109.
- ⁷³ Maaiké Warnaar, *Iranian Foreign Policy during Ahmadinejad Ideology and Actions*, Palgrave Macmillan, 2013, s. 100.
- ⁷⁴ Hunter, s. 162.
- ⁷⁵ Turan, "Gazze Operasyonu Işığında...".
- ⁷⁶ Turan, "Gazze Operasyonu Işığında...".
- ⁷⁷ Turan, "Gazze Operasyonu Işığında...".
- ⁷⁸ Hisham H. Ahmed, "The Evolution of Hamas in Palestinian Society: Domestic, Regional and International Determinants", *Pathways out of Terrorism and Insurgency, The Dynamics of Terrorist Violence and Peace Processes*, L. Sergio Germani, D. R. Kaarthikeran (ed.), s. 71-89.
- ⁷⁹ Hunter, s. 219.
- ⁸⁰ Hunter, s. 190.
- ⁸¹ Hunter, s. 220
- ⁸² İran-Hamas ilişkilerinin literatürüne bakıldığında İngilizce olarak yazılan kaynakların büyük ölçüde taraflı ve ciddiyyetten uzak, ideolojik veya terör kontekstinde ele alınan çalışmalar olduğu görülür. Bu yüzden İran-Hamas ilişkileri ele alınırken özellikle Batılı kaynakların kullanımında dikkatli davranmak gerekir. Zira kaynakların çoğu gündelik siyasete hizmet eden konjonktürel çalışmalardır.
- ⁸³ Asl, *age*.
- ⁸⁴ Zaki Chehab, *Inside Hamas The Untold Story of Militants, Martyrs and Spies*, I.B. Tauris, 2007, s. 125-132.
- ⁸⁵ Chehab, s. 133.
- ⁸⁶ Chehab, s. 141-142.
- ⁸⁷ <http://www.ajc.org/atf/cf/%7B42D75369-D582-4380-8395-D25925B85EAF%7D/HAMASMAY2006.PDF>
- ⁸⁸ Jonathan Schanzer, *Hamas vs Fatah The Struggle for Palestine*, Palgrave Macmillan, 2008, s. 41.

- ⁸⁹ Chehab, s. 142.
- ⁹⁰ <http://www.ajc.org/atf/cf/%7B42D75369-D582-4380-8395-D25925B85EAF%7D/HAMASMAY2006.PDF>
- ⁹¹ Sara Roy, *Hamas and Civil Society in Gaza Engaging the Islamist Social Sector*, Princeton University Press, 2011.
- ⁹² Schanzer, s. 38-39.
- ⁹³ Jerome R. Corsi, *Why Israel Cant Wait The Coming War Between Israel and Iran*, Threshold Edition, New York, 2009, s. 48.
- ⁹⁴ “Resistance and Unity Only Way to Liberate Palestine: Leader,” *Mehr News.com* (Iranian news agency), Dec. 13, 2005, <http://www.mehrnews.ir/en/NewsDetail.aspx?NewsID=265249>
- ⁹⁵ Khalid Mishal saying “Thank you to Iran for supporting resistance movements in Palestine”, <https://www.youtube.com/watch?v=Fnng0YemEs>
- ⁹⁶ Özkan, s. 118-119.
- ⁹⁷ Keith A. Petty, “Veiled Impunity: Iran’s Use of Non-State Armed Groups”, *Denver International Law and Policy*, Vol. 32, No. 2, 2008, s. 204.
- ⁹⁸ Hunter, 220-221.
- ⁹⁹ <http://www.ajc.org/atf/cf/%7B42D75369-D582-4380-8395-D25925B85EAF%7D/HAMASMAY2006.PDF>
- ¹⁰⁰ <https://aawsat.com/home/article/756786/%D8%A5%D9%8A%D8%B1%D8%A7%D9%86-%D9%88%D8%A7%D9%84%D9%82%D8%B6%D9%8A%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D9%81%D9%84%D8%B3%D8%B7%D9%8A%D9%86%D9%8A%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D9%88%D8%B9%D9%88%D8%AF-%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%B9%D8%B3%D9%88%D9%84%D8%A9>
- ¹⁰¹ <https://www.ida2at.com/iran-hamas-and-palestine-some-history-some-present/>
- ¹⁰² Warnaar, s. 123.
- ¹⁰³ http://arabic.news.cn/2016-02/18/c_135110418.htm
- ¹⁰⁴ <http://en.farsnews.com/newstext.aspx?nn=13940416001339>
- ¹⁰⁵ <http://en.farsnews.com/newstext.aspx?nn=13940916000292>
- ¹⁰⁶ Zeyyad Ebu Amr, *Batı Şeria ve Gazze’de İslami Direniş Hamas ve İslami Cihad*, (Çev. İslam Özkan), Ekin Yayınları, İstanbul, 1998, s. 140.
- ¹⁰⁷ <http://www.jewishvirtuallibrary.org/palestine-islamic-jihad>
- ¹⁰⁸ <http://www.jewishvirtuallibrary.org/palestine-islamic-jihad>
- ¹⁰⁹ Anthony H. Cordesman, *Arab-Israeli Military Forces in an Era of Asymmetric Wars*, Praeger Security International, 2006, s. 310.
- ¹¹⁰ Fethi Şikaki, *İslami Hareket ve Kudüs*, (Çev. Ramazan Yıldırım), Ekin Yayınları, İstanbul, 1996, s. 65.
- ¹¹¹ Helfont, s. 14.
- ¹¹² Helfont, s. 17.
- ¹¹³ Enver Ebu Taha, *El-Cumhuriyet’ul İslamiye İraniye ve Kadiyetu’l Filistin Cedehun İduluciyen ve Mesalih*, El-Merkezu’l Arabiy li-Ebhasi ve diraseti Siyaset, Doha, 2011, s. 4-5.
- ¹¹⁴ Ebu Amr, s. 130.
- ¹¹⁵ Helfont, s. 21-22.
- ¹¹⁶ Cordesman, s. 312.
- ¹¹⁷ <http://www.intjewishlawyers.org/main/files/Justice%20No.5%20May1995.pdf>
- ¹¹⁸ Chehab, s. 149.
- ¹¹⁹ <http://www.masalarabia.com/%D8%A7%D9%84%D8%B9%D8%B1%D8%A8-%D9%88%D8%A7%D9%84%D8%B9%D8%A7%D9%84%D9%85/424401-%D9%87%D8%B4%D8%A7-%D9%85-%D8%B3%D8%A7%D9%84%D9%85-%D9%85%D8%A4%D8%B3%D8%B3-%D8%AD%D8%B1%D9%83%D8%A9-%D8%B5%D8%A7%D8%A8%D8%B1%D9%8A%D9%86-%D8%A8%D8%BA%D8%B2%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%82%D8%A7%D9%88%D9%85%D8%A9-%D8%AA%D8%B1%D8%A8%D8%B7%D9%86%D8%A7-%D8%A8%D8%AD%D8%B2%D8%A8-%D8%A7%D9%84%D9%84%D9%87>
- ¹²⁰ Raporun tamamı için: <http://en.calameo.com/read/0012314350de191514cf1> (15 Aralık 2017).